

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЖИТОМИРСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ ІВАНА ФРАНКА
СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНИЙ ФАКУЛЬТЕТ
КАФЕДРА ТЕОРЕТИЧНОЇ ТА ПРАКТИЧНОЇ ПСИХОЛОГІЇ

**ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ПЕРЕЖИВАННЯ
ПРОФЕСІЙНОГО СТАНОВЛЕННЯ У ДОРОСЛОМУ ВІЦІ**

Магістерська робота з психології
освітньо-кваліфікаційний рівень “магістр”

студентки 7 курсу 71 групи

галузі знань:

05 Соціальні та поведінкові науки

спеціальності: **053 Психологія**

заочної форми навчання

Біляченко Наталії Миколаївни

Керівник:

кандидат філософських наук,

доцент ***Г.В. Пирог***

Рецензент:

кандидат психологічних наук,

доцент ***Л.А. Кльоц***

м. Житомир – 2018 рік

ЗМІСТ

ВСТУП	3
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНИЙ АНАЛІЗ ПРОБЛЕМИ ПЕРЕЖИВАННЯ ПРОФЕСІЙНОГО СТАНОВЛЕННЯ ОСОБИСТОСТІ	6
1.1. Проблема професійного становлення у психології	6
1.2. Переживання як психологічний феномен	18
1.3. Психологічні механізми професійної рефлексії	30
1.4. Особливості суб'єктивного переживання професійного становлення особистості у дорослому віці	33
Висновки до розділу 1	38
РОЗДІЛ 2. МЕТОДИ ТА МЕТОДИКА ДОСЛІДЖЕННЯ СУБ'ЄКТИВНОГО ПЕРЕЖИВАННЯ ПРОФЕСІЙНОГО СТАНОВЛЕННЯ.	41
2.1. Методичні підходи до психологічного дослідження професійного становлення	41
2.2. Опис методик емпіричного дослідження	46
2.3. Організація дослідження	49
Висновки до розділу 2.....	51
РОЗДІЛ 3. РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ СУБ'ЄКТИВНОГО ПЕРЕЖИВАННЯ ПРОФЕСІЙНОГО СТАНОВЛЕННЯ ОСОБИСТОСТІ У ДОРΟΣЛОМУ ВІЦІ	53
3.1. Визначення рівня розвитку професійної рефлексії	53
3.2. Визначення суб'єктивних особливостей професійного становлення	58
Висновки до розділу 3	76
ВИСНОВКИ	78
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	83
ДОДАТКИ	94

ВСТУП

Актуальність. В процесі переходу українського суспільства до ринкової економіки відбувається неминуча трансформація значимих для людини цінностей, мотивів, професійних позицій та переконань. Реалії сьогодення від особистості вимагають не лише стійкості професійної при умовах конкурентного ринку праці, а також готовності до зміни вектору своєї професійної діяльності. Професійне становлення являється важливим етапом розвитку особистості, який можна охарактеризувати поетапним формуванням професійно важливих якостей та особистісним розвитком суб'єкта майбутньої професійної діяльності. Особливо важливим у професійному становленні є формування основ професіоналізму завдяки реалізації особистісного потенціалу.

Процес професійного становлення як психологічна категорія показує процес саморозвитку впродовж життя людини, у межах якого відбувається становлення специфічних видів суб'єктної активності особистості на основі розвитку і структурування сукупності професійно орієнтованих її характеристик, що забезпечують використання функцій пізнання, регуляції в конкретних видах діяльності і етапах професійного шляху та спілкування.

Питання становлення професіонального є предметом пильного дослідження психологічної науки. Так, на розвиток теорії професійного становлення вплинули дослідження Є.А. Клімова, А.К. Маркової, Л.М. Митіної, Ю.П. Поваренкова, І.С. Пряжнікова та інших вчених, які відзначають, що становлення професійне фахівців майбутніх являє собою багатопланове, багатоаспектне і досить складне явище.

На думку дослідників, професійне становлення в цілому являє собою складний, суперечливий і тривалий процес, що включає в себе різноманітні структурні та змістовні компоненти. Так, професійну придатність як результат професійного становлення фахівця висвітлювали в своїх працях В.О. Бодров, К.М. Гуревич, К.К. Платонов, О.Т. Ростунов; готовність до

праці як результат професіоналізації розглядалися в дослідженнях Г.О. Балла, В.В. Серікова; професійне становлення як цілісний процес досліджували Є.О. Клімов, В.Д. Шадріков, А.К. Маркова, Т.В. Кудрявцев та ін.

Переживання професійного становлення в кожній людині особливе та специфічне, воно тісно пов'язане зі ступенем його усвідомлення, зі здатністю до рефлексування, з рівнем особистісної зрілості.

Отже, актуальність і недостатня наукова розробленість проблеми зумовили вибір теми дослідження – «Психологічні особливості переживання професійного становлення у дорослому віці».

Об'єкт дослідження: професійне становлення особистості.

Предмет дослідження: особливості суб'єктивного переживання професійного становлення у дорослому віці.

Мета дослідження: на основі аналізу рівня професійної рефлексії та суб'єктивного бачення власного професійного шляху визначити психологічні особливості переживання професійного становлення у дорослому віці.

Гіпотеза дослідження: суб'єктивне переживання професійного становлення у дорослому віці пов'язане зі здатністю до рефлексування.

Завдання дослідження:

1. Підібрати та опрацювати фахову літературу щодо проблеми переживання професійного становлення у психології.
2. На основі методологічного аналізу проблеми підібрати методики для емпіричного дослідження.
3. Вивчити особливості професійної рефлексії та суб'єктивного бачення власного професійного шляху у людей дорослого віку.
4. На основі порівняльного аналізу отриманих результатів визначити психологічні особливості переживання професійного становлення у дорослому віці.

Методологічною та теоретичною основою нашого дослідження стали положення теорії професійного становлення особистості (В.О. Бодров, Е.Ф.Зеєр, Е.А. Клімов, М.С.Пряжніков, Т.В. Кудрявцев та ін.); теорія

переживання у контексті діяльнісного підходу (Ф.Є. Василюк, Л.С.Виготський, С.Л. Рубінштейн та ін.); положення про психологічні механізми професійної рефлексії (А.В. Брушлинський, А.О. Деркач).

Методи та організація дослідження: Із метою реалізації завдань нами були використанні такі методи: теоретичні – аналіз науково-психологічної літератури; емпіричні – методика діагностики рефлексивності А.В. Карпова, В.В. Пономарьової, методика «Професійний шлях» Г.В. Пирог.

Дослідження проводилось протягом січня – березня 2018 року. Загальна вибірка досліджуваних склала 60 осіб, з них 30 – працівники бібліотечної сфери, 30 – працівники сфери торгівлі. Вік респондентів становить від 19 до 53 років.

Надійність та вірогідність дослідження забезпечувалися застосуванням методів, які відповідають меті та завданням дослідження, поєднанням кількісного та якісного аналізу.

Наукова новизна та теоретичне значення дослідження: вперше теоретично обґрунтовано та емпірично досліджено професійне становлення особистості на основі визначення суб'єктивних переживань в дорослому віці, пов'язаних із освоєнням професійної діяльності.

Практичне значення дослідження: Результати дослідження можуть бути використані в практичній роботі психологів з метою соціально-психологічного забезпечення професійної діяльності.

Структура та обсяг роботи: наукова робота складається зі вступу, трьох розділів, висновків до кожного розділу, загальних висновків, списку використаних джерел (93 найменувань) та 4 додатків. Основний зміст роботи викладено на 82 сторінках (загальний обсяг роботи 97 сторінок). У роботі міститься 24 рисунки та 7 таблиць.

РОЗДІЛ 3

РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ СУБ'ЄКТИВНОГО ПЕРЕЖИВАННЯ ПРОФЕСІЙНОГО СТАНОВЛЕННЯ ОСОБИСТОСТІ У ДОРОСЛОМУ ВІЦІ

3.1. Визначення рівня розвитку професійної рефлексії

Результати опитування по визначенню рівня розвитку рефлексії діяльності досліджуваних після опрацювання представлені у вигляді сирих балів, які переведені у стени і зведені у відповідні таблиці (див. додатки В і Г).

За висновками автора методики, «...зміст теоретичного конструкту, а також спектр проявів поведінки, які ним визначаються – індикаторів властивості рефлексивності, передбачає необхідність врахування трьох головних видів рефлексії, які виділяються на основі так званого «часового» принципу: ретроспективної рефлексії діяльності (РРД), ситуативної рефлексії (СРД) і рефлексії майбутньої діяльності (РМД) [33]. Також методика дає змогу виміряти міру вираженості рефлексії в спілкуванні та взаємодії індивіда з іншими людьми (РС). Узагальнення емпіричних даних, отриманих під час діагностики рефлексивності, представлене в таблиці 3.1.

Таблиця 3.1

Показники рефлексії діяльності

Досліджувані	РРД		СРД		РМД		РС	
	Заг. Σ	Сер. значення	Заг. Σ	Сер. значення	Заг. Σ	Сер. значення	Заг. Σ	Сер. значення
	бали	бали	бали	бали	бали	бали	бали	бали
Всі	1781	29,68	2005	33,42	2148	35,8	1992	33,2
Бібліотекарі	965	32,17	1067	35,57	1086	36,2	1025	34,17
Продавці	816	27,2	938	31,26	1062	35,4	967	32,23

Аналіз даних щодо показників рефлексії діяльності у досліджуваних групах засвідчив наступне (рис. 3.1):

- Середнє значення показника міри вираженості ретроспективної рефлексії (РРД) у працівників бібліотечної сфери вище, ніж у працівників сфери торгівлі, і складає 32,17 балів, тоді як у працівників сфери торгівлі – 27,2 бали. Це вказує на те, що бібліотекарі більш, ніж продавці схильні до аналізу і оцінки виконаної діяльності, подій, що мали місце в минулому.

- Середнє значення показника міри вираженості ситуативної рефлексії (РСД) у працівників бібліотечної сфери також вище, ніж у працівників сфери торгівлі, і складає 35,57 балів, а у працівників сфери торгівлі – 31,26 балів. Це вказує на те, що для бібліотекарів більш, чим для продавців, актуальний безпосередній контроль поведінки в реальній ситуації, осмислення її елементів, аналіз того, що в даний момент відбувається, підпорядкування власних дій ситуації та їх координація відповідно до власного стану та умов діяльності.

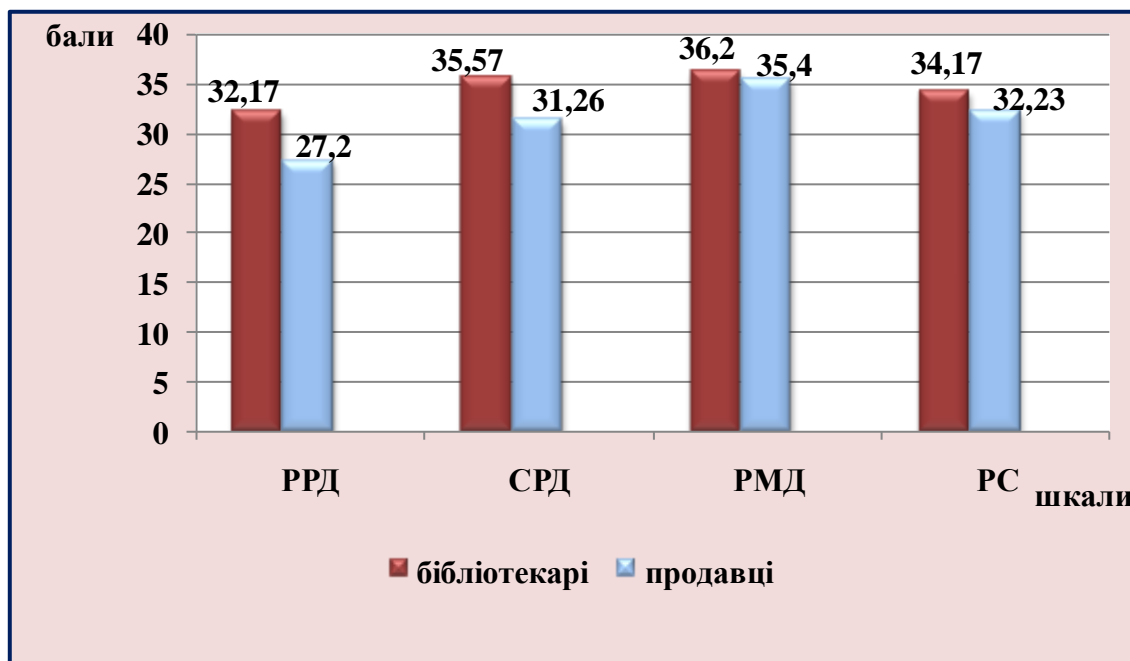

Рис. 3.1. Показники вираженості видів рефлексії діяльності в досліджуваних групах

- Середнє значення показника міри вираженості перспективної рефлексії (РМД) у працівників бібліотечної сфери складає 36,2 бали і у

працівників сфери торгівлі – 35,4 бали, тобто різниця між ними незначна. І це вказує на те, що роздуми про майбутню діяльність, уявлення про її хід, планування, вибір найбільш ефективних способів виконання, прогнозування можливих результатів однаково є важливими для досліджуваних обох груп.

▪ Середнє значення за показником міри вираженості рефлексії у спілкуванні та взаємодії з іншими людьми (РС) у працівників бібліотечної сфери (34,17 балів) і працівників сфери торгівлі (32,23 бали) відрізняються несуттєво, хоча у працівників бібліотечної сфери він дещо вищий. Це вказує на те, що у процесі спілкування досліджувані усвідомлюють те, як вони сприймаються й оцінюються іншими індивідами.

Для виявлення загальної картини вираженості рефлексивності у працівників бібліотечної сфери і працівників сфери торгівлі проведемо узагальнення отриманих даних за рівневою структурою (таблиця 3.2).

Таблиця 3.2

Рівні рефлексивності в досліджуваних групах

Рівень	Бібліотекарі		Продавці	
	Кіл-ть	%	Кіл-ть	%
Високий	16	53%	3	10%
Середній	12	40%	23	77%
Низький	2	7%	4	13%

Відповідно до даних, наведених у таблиці 3.2 серед працівників бібліотечної сфери високий рівень рефлексивності діяльності виявлено у 16 респондентів, що складає 53%, середній рівень рефлексивності діяльності зафіксовано у 12 респондентів і відповідно складає 40% і двоє досліджуваних мають низький рівень рефлексивності діяльності, що складає 7%. Результати розподілу за рівнем рефлексивності діяльності працівників бібліотечної сфери представлені на рис. 3.2

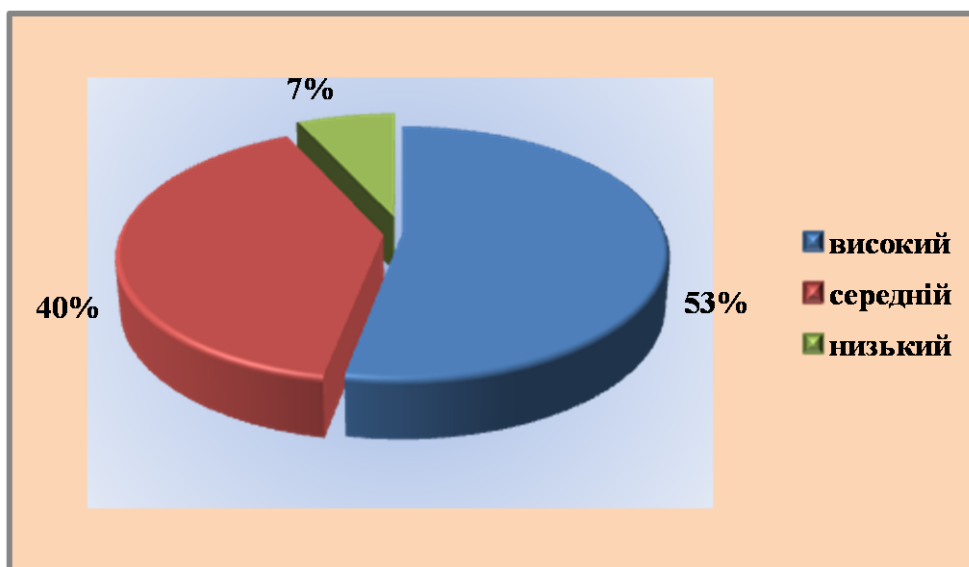

Рис. 3.2. Розподіл працівників бібліотечної сфери за рівнями рефлексивності діяльності

Відповідно до даних таблиці 3.2 серед працівників сфери торгівлі 3 досліджуваних мають високий рівень рефлексивності діяльності, що складає 10%, 23 досліджуваних, тобто 77%, мають середній рівень і 4 респондентів продемонстрували низький рівень рефлексивності діяльності, що складає 13% (рис. 3.3).

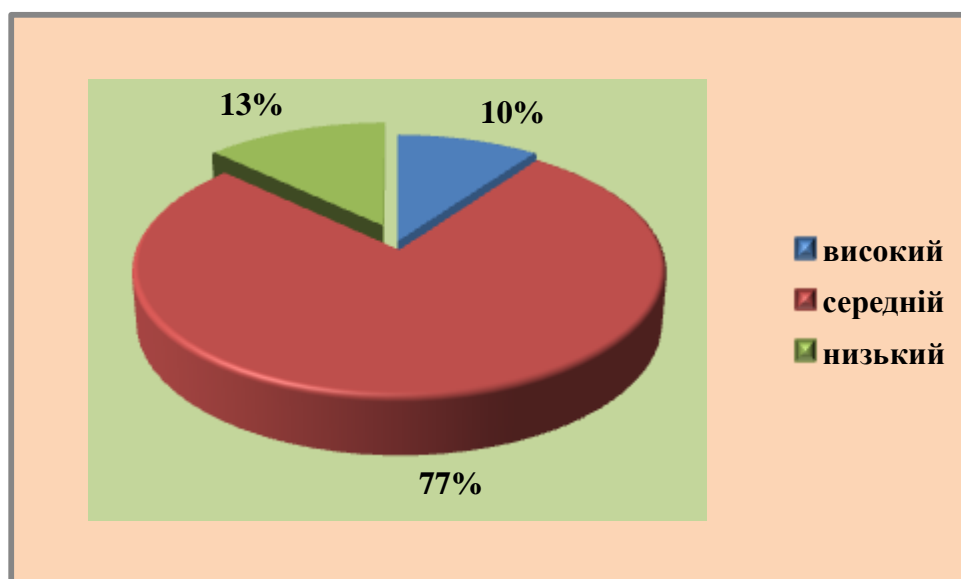

Рис. 3.3. Розподіл працівників сфери торгівлі за рівнями рефлексивності діяльності

На підставі даних, наведених у таблиці 3.2 і на рис. 3.2 і 3.3 варто зазначити, що серед працівників бібліотечної сфери високий рівень рефлексивності діяльності складає 53%, а серед працівників сфери торгівлі – 10%. (рис 3.4).

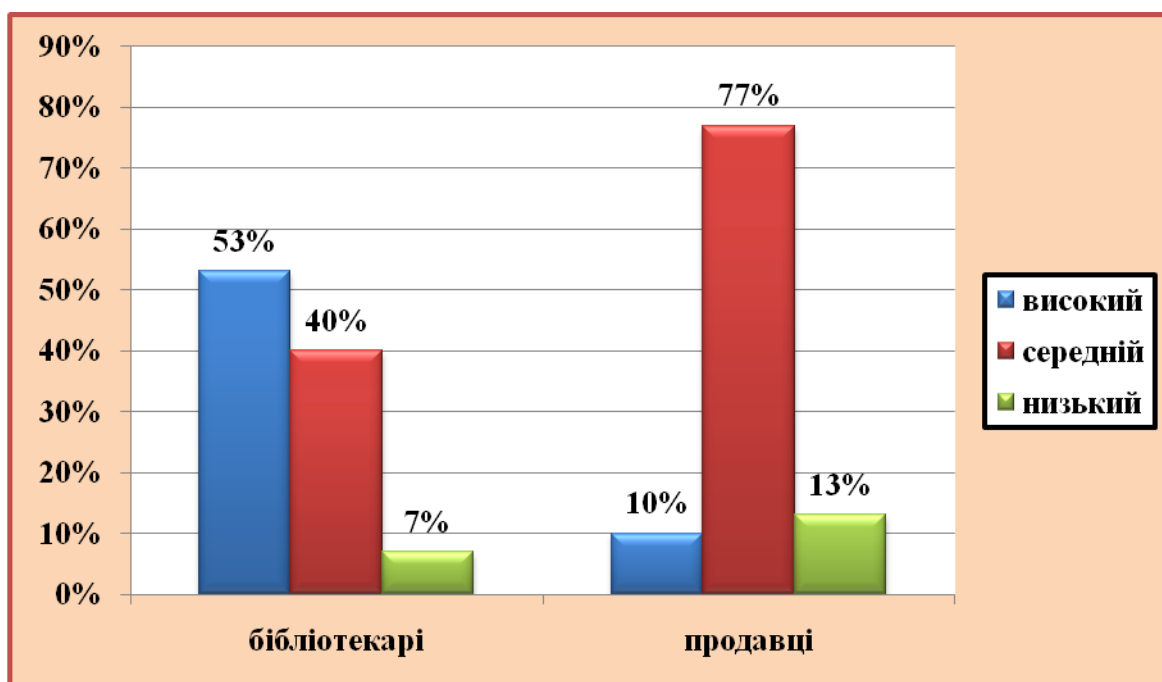

Рис. 3.4. Розподіл досліджуваних за рівнями рефлексивності діяльності

Середній рівень рефлексивності діяльності серед бібліотекарів складає 40%, серед продавців – 77%, низький рівень рефлексивності діяльності серед бібліотекарів складає 7%, серед продавців – 13%.

Отже, результати дослідження рівня розвитку професійної рефлексії працівників бібліотечної сфери і працівників сфери торгівлі вказують на те, що серед працівників бібліотечної сфери високий рівень рефлексивності діяльності складає 53%, що вище ніж у працівників сфери торгівлі, який відповідно складає лише 10%. Варто зазначити, що респонденти, які мають високий рівень рефлексивності діяльності надають перевагу роботі, а не відпочинку, мають постійний інтерес і ціленаправленість щодо своєї діяльності.

Середній рівень рефлексивності діяльності серед працівників бібліотечної сфери складає 40%, що менше ніж серед працівників сфери торгівлі – 77%. Низький рівень рефлексивності діяльності серед працівників бібліотечної сфери складає 7%, що менше ніж серед працівників сфери торгівлі – 13%. Отже, для досліджуваних з низьким рівнем рефлексивності діяльності властива імпульсивність дій і вчинків, непоміркованість при прийнятті рішень, часта зміна інтересів, бажання швидкого результату, необхідність зовнішнього контролю, слабкий самоконтроль.

3.2. Визначення суб'єктивних особливостей професійного становлення

Опитування показало, що серед працівників бібліотечної сфери 15 респондентів мають вищу спеціальну освіту і 15 – середню спеціальну. Трудовий стаж роботи становить від 3 до 28 років, з них 13 респондентів мають трудовий стаж роботи в бібліотечній сфері 3 роки.

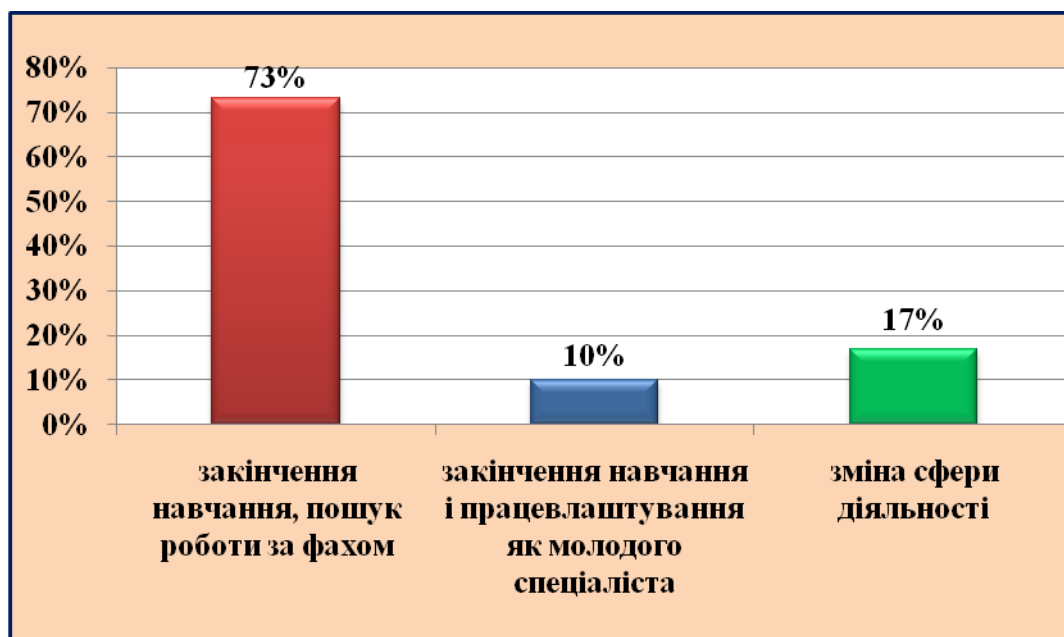

Рис. 3.5. Найбільш значущі події професійного життя працівників бібліотечної сфери

Отже, на рис. 3.5 видно, що найбільш значущі події для свого професійного життя працівники бібліотечної сфери пов'язують, переважно, із закінченням навчання і пошуком роботи за фахом – 22 респонденти (73%), закінчення навчання і працевлаштування як молодого спеціаліста (переїзд і інше місто) – 3 респонденти (10%), зміна сфери діяльності – 5 досліджуваних (17%).

В якості значущих для професійного становлення подій усі респонденти відмітили процес професійної адаптації. На стадії професійної адаптації молоді спеціалісти входять у нову ситуацію професійного розвитку, перед ними відкривається система нових обов'язків, нова соціальна роль, нова система виробничих і неформальних відносин у колективі. Наступає фаза апробації засвоєних навичок і знань, реального виконання професійних функцій. Цей процес може стати конфліктним внаслідок невідповідності між реальним професійним життям і сформованими й усталеними професійними уявленнями й очікуваннями молодого спеціаліста.

Результати, отримані при описанні суб'єктивних труднощів даного періоду працівниками бібліотечної сфери представлені на рис. 3.6 і узагальнені в наступні категорії:

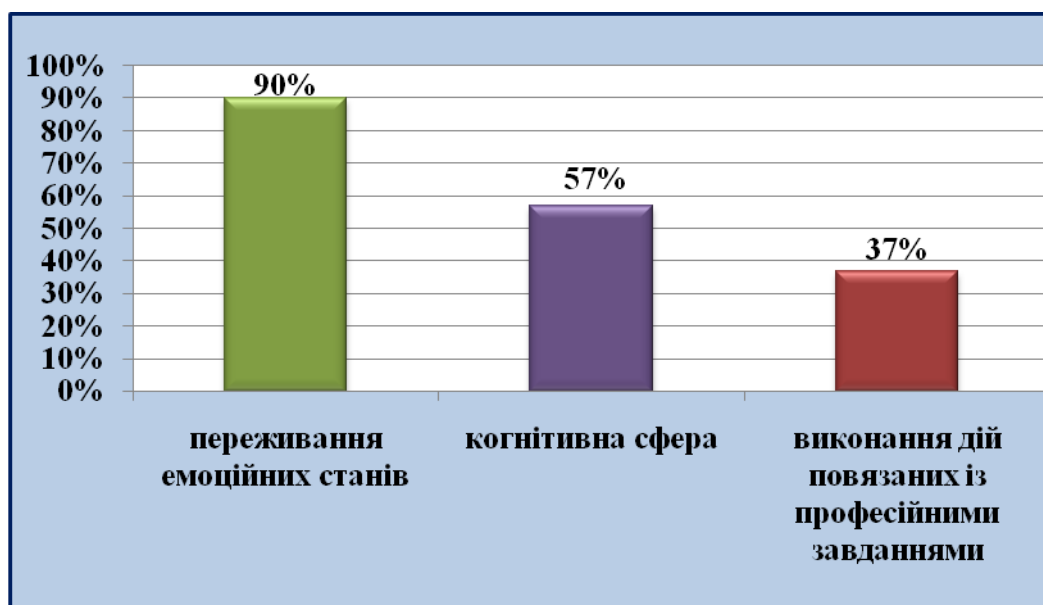

Рис. 3.6. Суб'єктивні труднощі на стадії професійної адаптації працівників бібліотечної сфери

- переживання емоційних станів (страх і невпевненість при спілкуванні з читачами, хвилювання перед публічними виступами, не сприйняття керівництва, високі вимоги до діяльності та ін.) – 27 респондентів (90%);

- когнітивна сфера (невідповідність теоретичних і практичних навичок і знань, незнання певних специфічних особливостей бібліотечної роботи) – 17 респондентів (57%);

- виконання дій, пов'язаних із професійними завданнями (розширена зона посадових обов'язків, ведення документації, оформлення виставок, проведення масових заходів) – 11 досліджуваних (37%).

На рис. 3.7 представлені результати, отримані при описанні суб'єктивних підсумків подій на стадії професійної адаптації працівниками бібліотечної сфери узагальнені в наступні категорії:

- позитивні досягнення (налагодження контакту з читачами, підтримка колег та ін.) – 7 досліджуваних (23%);

- негативні (не отримує задоволення від роботи) – 3 респондентів (10%);

- фіксація закінчення події – 12 респондентів (40%);

- зміни в особистому житті (декретна відпустка, виховання дітей) – 8 досліджуваних (27%).

Відомо, що криза професійного росту (30–33 роки) виникає при завершенні стадії первинної професіоналізації, коли спеціаліст свідомо чи несвідомо відчуває потребу в подальшому професійному рості, у професійному самоствердженні. Подальший професійний розвиток спеціаліста приводить його до вторинної професіоналізації і охоплює період 38–40 років. Тому проаналізуємо результати дослідження працівників бібліотечної сфери в процесі професійного становлення на стадії первинної та вторинної професіоналізації. Загальна кількість досліджуваних 17 осіб.

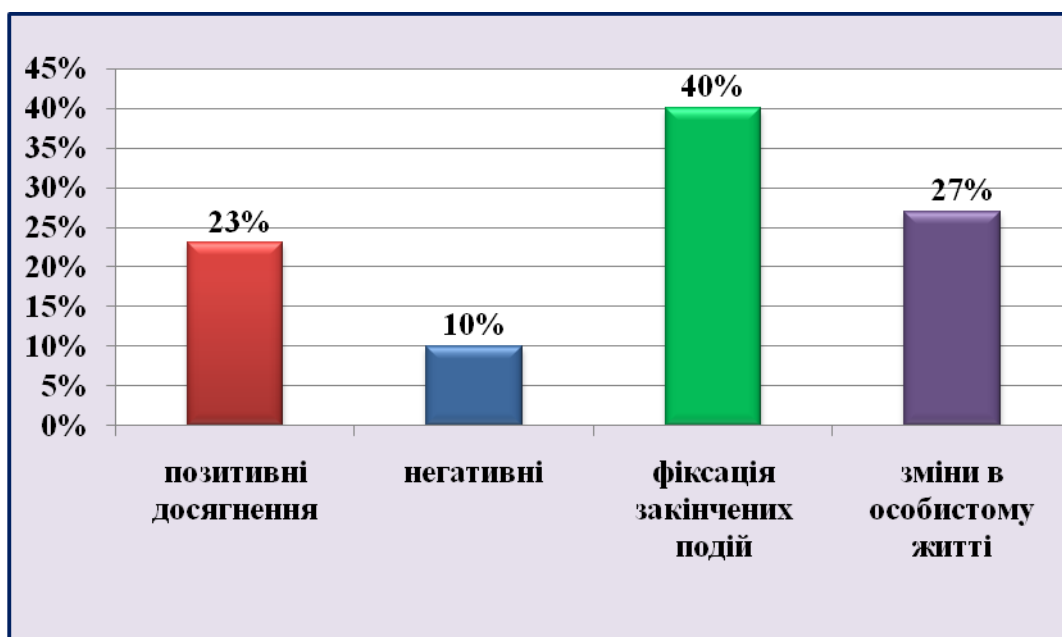

Рис. 3.7. Суб'єктивне бачення підсумків подій на стадії професійної адаптації працівників бібліотечної сфери

Результати дослідження працівників бібліотечної сфери, які отримані при описанні суб'єктивних труднощів на стадії первинної та вторинної професіоналізації і представлені на рис. 3.8, були узагальнені в наступні категорії:

- переживання емоційних станів (психологічна несумісність з керівництвом, високі вимоги до діяльності, відсутність підтримки з боку колег) – 6 респондентів (35%);
- когнітивна сфера (впровадження комп'ютерних технологій і нових форм масової роботи) – 4 респондентів (24%);
- виконання дій, пов'язаних із професійними завданнями (розширена зона посадових обов'язків) – 7 досліджуваних (41%).

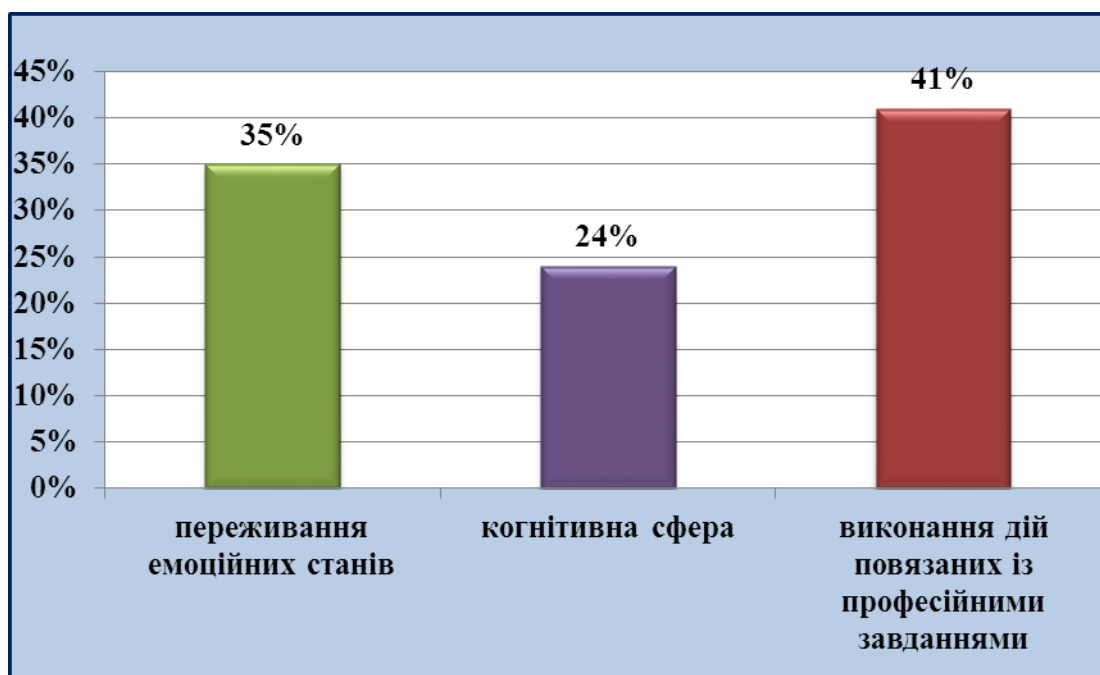

Рис. 3.8. Суб'єктивні труднощі на стадії первинної та вторинної професіоналізації працівників бібліотечної сфери

На рис. 3.9 відображені результати, отримані при описанні суб'єктивного бачення підсумку подій на стадії первинної та вторинної професіоналізації працівниками бібліотечної сфери і узагальнені в наступні категорії:

- позитивні досягнення (налагодження контакту стосунків з новим колективом, підвищення на посаді, професійний ріст, задоволення від праці) – 14 респондентів (82%);
- негативні (не отримує задоволення від роботи) – 1 досліджуваний (6%);
- фіксація закінчення події – 2 досліджуваних (12%).

Наступна стадія професійного становлення – стадія майстерності, яка характеризується творчим та інноваційним рівнем виконання професійної діяльності. Проаналізуємо результати дослідження працівників бібліотечної сфери в процесі професійного становлення на стадії майстерності. Загальна кількість досліджуваних складає 6 осіб.

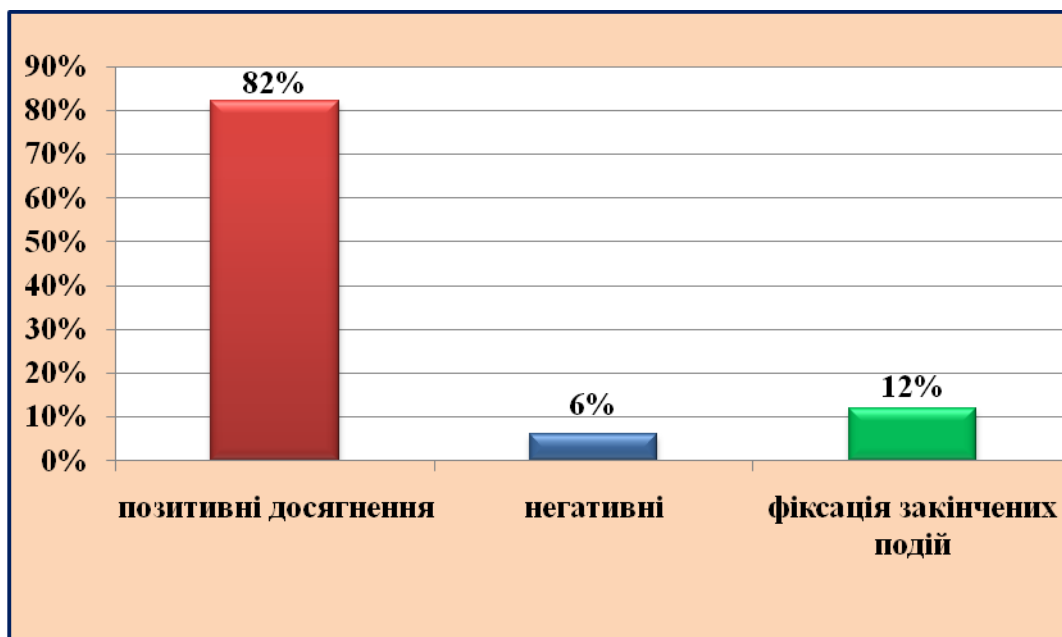

Рис. 3.9. Суб'єктивне бачення підсумків подій на стадії первинної та вторинної професіоналізації працівників бібліотечної сфери

За результатами дослідження працівників бібліотечної сфери, які отримані при описанні суб'єктивних труднощів на стадії майстерності були узагальнені в наступні категорії:

- переживання емоційних станів (хвилювання за невідповідність вимогам) – 1 досліджуваний (17%);
- ненормативні кризи (закриття закладу, скорочення штату) – 5 респондентів (83%).

При описі суб'єктивного бачення підсумку подій на стадії майстерності усі 6 досліджуваних зазначили позитивні досягнення, що складає 100%.

Для узагальнення отриманих результатів проведемо аналіз показників на різних стадій професійного становлення працівників бібліотечної сфери, а саме:

- 1) суб'єктивних труднощів на стадії професійної адаптації, первинної та вторинної професіоналізації та стадії майстерності (рис. 3.10);
- 2) суб'єктивних підсумків подій на стадії професійної адаптації, первинної та вторинної професіоналізації та стадії майстерності (3.11).

Отже, аналіз даних (рис. 3.10) свідчить, що суб'єктивні труднощі працівників бібліотечної сфери, які пов'язані із переживанням емоційних станів на стадії професійної адаптації відмітили 90% респондентів, на стадії первинної та вторинної професіоналізації цей показник зменшується і складає – 35%, а на стадії майстерності – 17% респондентів.

Суб'єктивні труднощі, пов'язані із когнітивною сферою на стадії професійної адаптації відчули 57% респондентів, на стадії первинної та вторинної професіоналізації кількість досліджуваних також зменшується і складає – 24%.

Рис. 3.10. Суб'єктивні труднощі на стадії професійної адаптації, первинної та вторинної професіоналізації та стадії майстерності працівників бібліотечної сфери

Суб'єктивні труднощі при виконанні дій, пов'язаних із професійними завданнями на стадії професійної адаптації зазначили 37% досліджуваних, а на стадії первинної та вторинної професіоналізації цей показник збільшився до 41%.

83% респондентів на стадії майстерності зазначили труднощі, пов'язані із ненормативною кризою, а саме – закриттям установи.

Суб'єктивне бачення підсумків подій на стадії професійної адаптації, первинної та вторинної професіоналізації та стадії майстерності працівників бібліотечної сфери, які представлені на рис. 3.11 свідчать, що позитивні досягнення на стадії професійної адаптації відмітили 23% досліджуваних, на стадії первинної та вторинної професіоналізації кількість досліджуваних збільшилась і складає – 82% респондентів. На стадії майстерності усі 6 досліджуваних, що складає 100% відмітили позитивні досягнення.

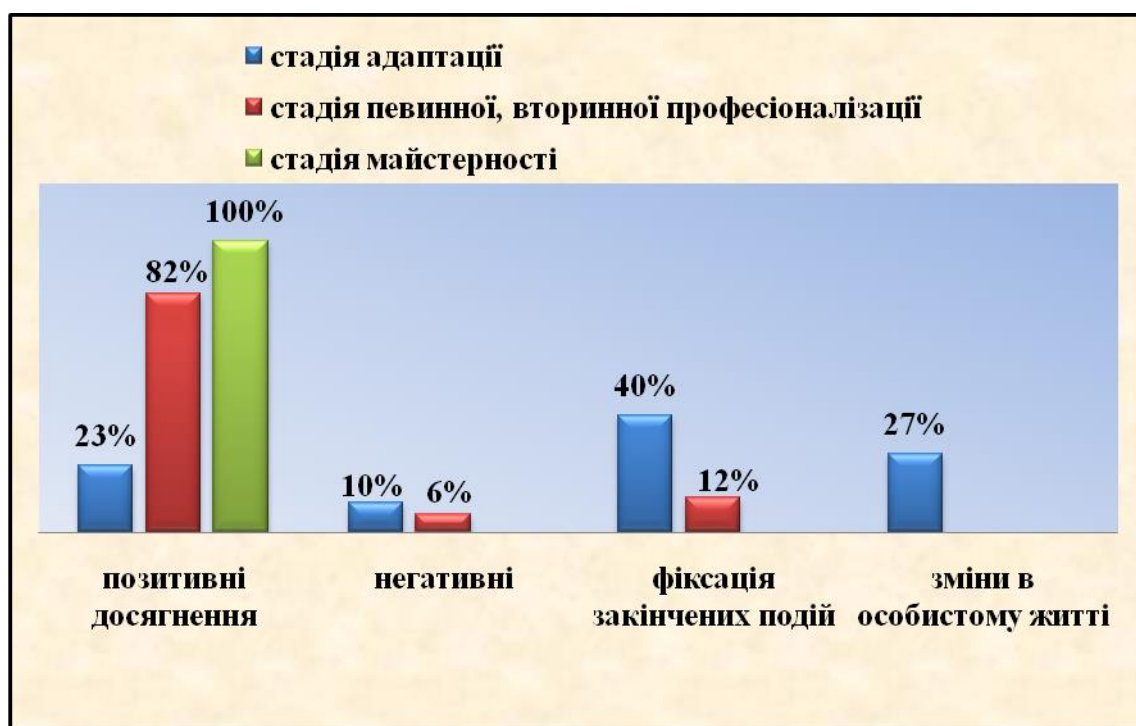

Рис. 3.11. Суб'єктивне бачення підсумків подій на стадії професійної адаптації, первинної та вторинної професіоналізації та стадії майстерності працівників бібліотечної сфери

Негативні прояви на стадії професійної адаптації зазначили 10% респондентів, на стадії первинної та вторинної професіоналізації цей показник зменшився і кількість досліджуваних складає 6%.

Фіксацію закінчених подій на стадії професійної адаптації відмітили 40% респондентів і на стадії первинної та вторинної професіоналізації їх кількість зменшилась до 12%.

Зміни в особистому житті зазначили 27% досліджуваних на стадії професійної адаптації, на стадії первинної та вторинної професіоналізації такі дані відсутні.

Серед працівників сфери торгівлі 4 респондентів мають вищу освіту, 26 – середню. Трудовий стаж становить від 2 до 10 років, з них 10 респондентів мають трудовий стаж роботи в сфері торгівлі 2 роки.

В результаті дослідження було виявлено, що найбільш значущі події для своєї професійної діяльності працівники сфери торгівлі пов'язують, переважно, із закінченням навчання і пошуком роботи – 22 респонденти (73%), зміна сфери діяльності – 8 досліджуваних (27%).

В якості значущих для професійного становлення подій усі респонденти відмітили процес професійної адаптації. За результатами, які отримані при описанні суб'єктивних труднощів даного періоду працівниками сфери торгівлі представлені на рис. 3.12 і узагальнені в наступні категорії:

- переживання емоційних станів (страх і невпевненість при спілкуванні з покупцями, матеріальна відповідальність, контроль і високі вимоги з боку керівництва та ін.) – 20 респондентів (67%);

- когнітивна сфера (відсутність практичних навичок, незнання певних специфічних особливостей роботи) – 27 респондентів (90%);

- виконання дій, пов'язаних із професійними завданнями (ведення і облік документації, оформлення заявок, неуміння працювати із касовим апаратом) – 23 респонденти (77%).

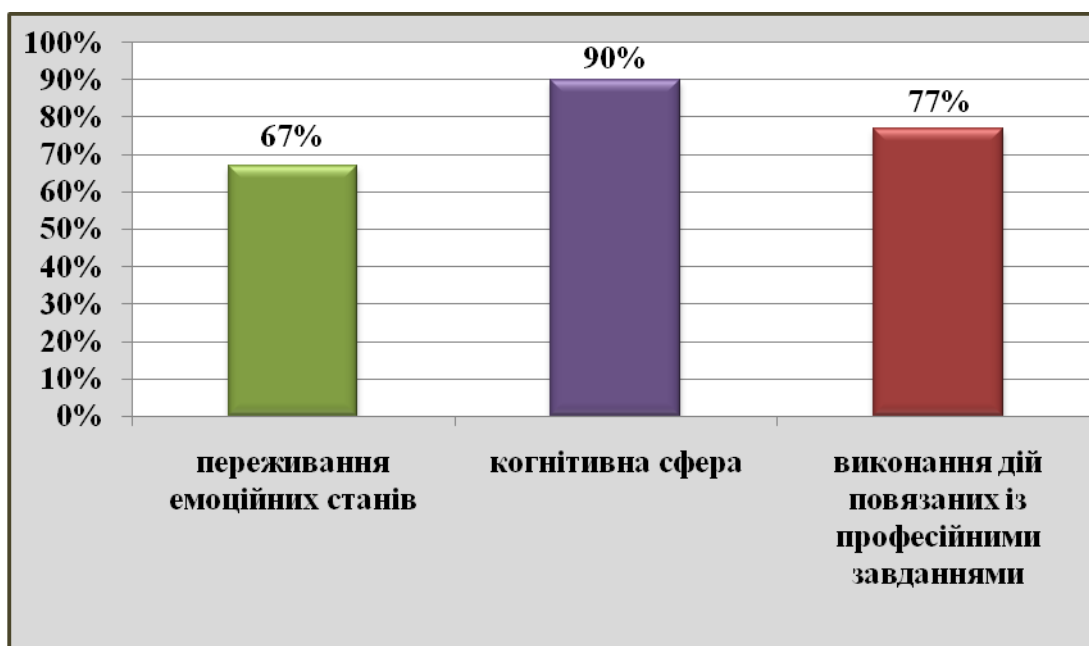

Рис. 3.12. Суб'єктивні труднощі на стадії професійної адаптації працівників сфери торгівлі

На рис. 3.13 представлені результати, які отримані при описанні суб'єктивного бачення підсумків подій на стадії професійної адаптації працівниками сфери торгівлі і узагальнені в наступні категорії:

- позитивні досягнення (встановлення контакту з покупцями, освоєння касового апарату, підтримка співробітників) – 12 респондентів (40%);
- негативні (незручний графік роботи, велике фізичне навантаження, несприятливі умови роботи) – 6 респондентів (20%);
- фіксація закінчення події – 8 досліджуваних (27%);
- зміни в особистому житті (декретна відпустка, виховання дітей) – 4 досліджуваних (13%).

Проаналізуємо результати дослідження працівників сфери торгівлі в процесі професійного становлення на стадії первинної та вторинної професіоналізації. Загальна кількість досліджуваних 20 осіб.

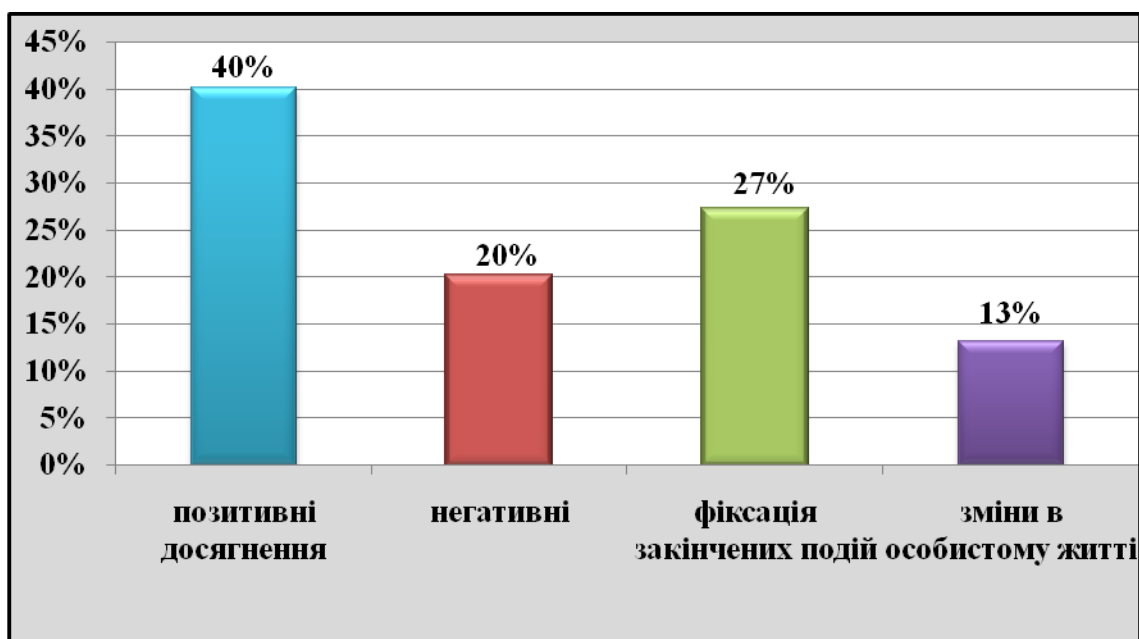

Рис. 3.13. Суб'єктивне бачення підсумків подій на стадії професійної адаптації працівників сфери торгівлі

За результатами дослідження (рис. 3.14), які отримані при описанні суб'єктивних труднощів на стадії первинної та вторинної професіоналізації були узагальнені в наступні категорії:

- переживання емоційних станів (психологічні складності при спілкуванні з покупцями, високі вимоги з боку керівництва, відсутність підтримки з боку колег) – 6 респондентів (30%);
- когнітивна сфера (ненормований робочий час, переведення на інші ділянки роботи) – 6 респондентів (30%);
- виконання дій, пов'язаних із професійними завданнями (розширена зона трудової діяльності) – 8 досліджуваних (40%).

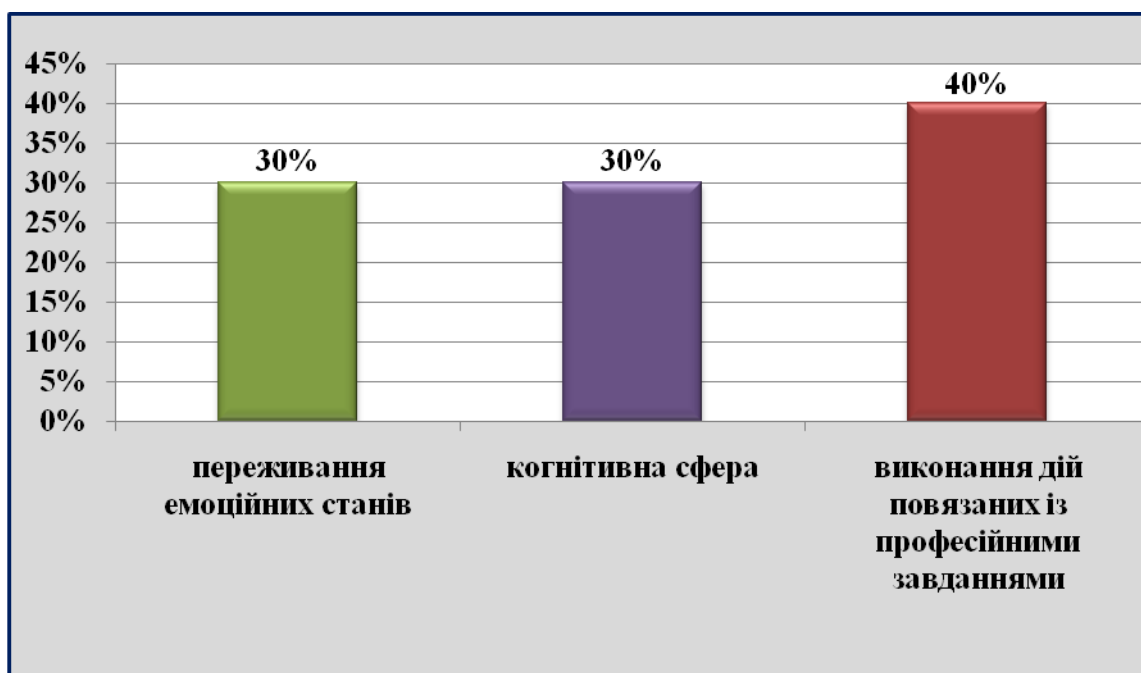

Рис. 3.14. Суб'єктивні труднощі на стадії первинної та вторинної професіоналізації працівників сфери торгівлі

На рис. 3.15 представлено результати, отримані при описанні суб'єктивного бачення підсумків подій на стадії первинної та вторинної професіоналізації працівниками сфери торгівлі, які узагальнені в наступні категорії:

- позитивні досягнення (налагодження контакту стосунків з новим колективом, професійний ріст) – 15 респондентів (75%);
- негативні (фізичні навантаження) – 2 досліджуваних (10%);
- фіксація закінчення події – 3 досліджуваних (15%).

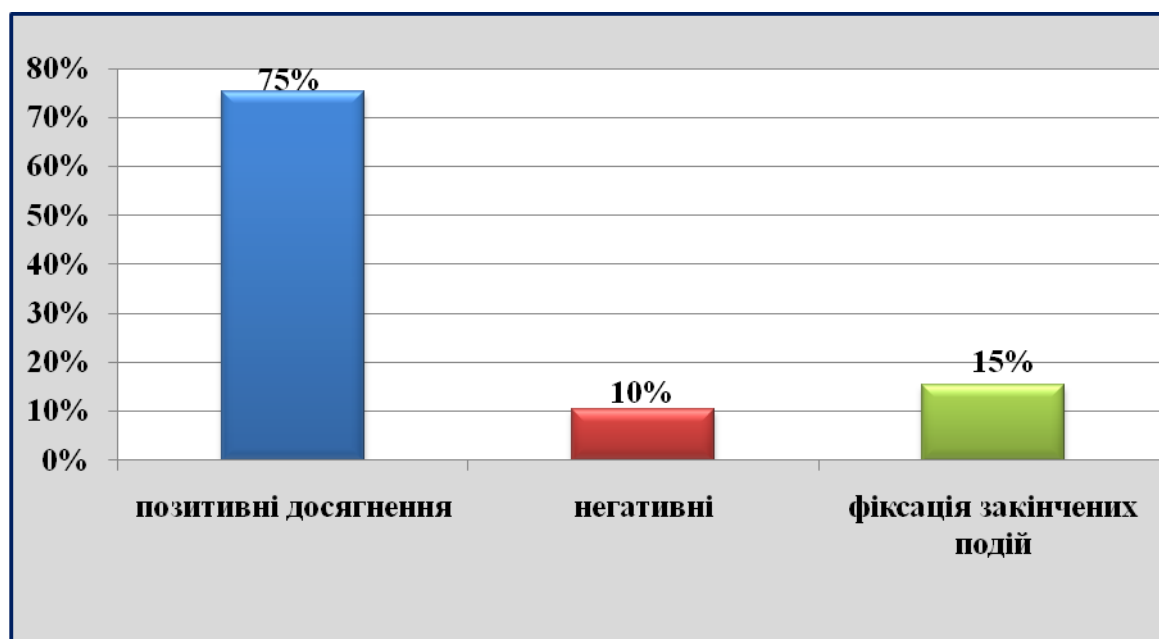

Рис. 3.15. Суб'єктивне бачення підсумків подій на стадії первинної та вторинної професіоналізації працівників сфери торгівлі

Отже, на стадії професіоналізації професійний розвиток особистості вже повністю сформований і серед працівників сфери торгівлі цей показник складає 75% (15 респондентів).

Для узагальнення отриманих результатів проведемо аналіз показників на різних стадій професійного становлення працівників сфери торгівлі.

Так, суб'єктивні труднощі працівників сфери торгівлі (рис. 3.16), які пов'язані із переживання емоційних станів на стадії професійної адаптації зазначили 67% респондентів, на стадії первинної та вторинної професіоналізації вже 30%, що вказує на зменшення кількості респондентів.

Суб'єктивні труднощі, пов'язані із когнітивною сферою на стадії професійної адаптації відмітили 90% респондентів, а на стадії первинної та вторинної професіоналізації їх кількість зменшилась до 30%.

Складності при виконанні дій, пов'язаних із професійними завданнями на стадії професійної адаптації зазначили 77% досліджуваних, на стадії первинної та вторинної професіоналізації також зменшилась кількість респондентів до 40%.

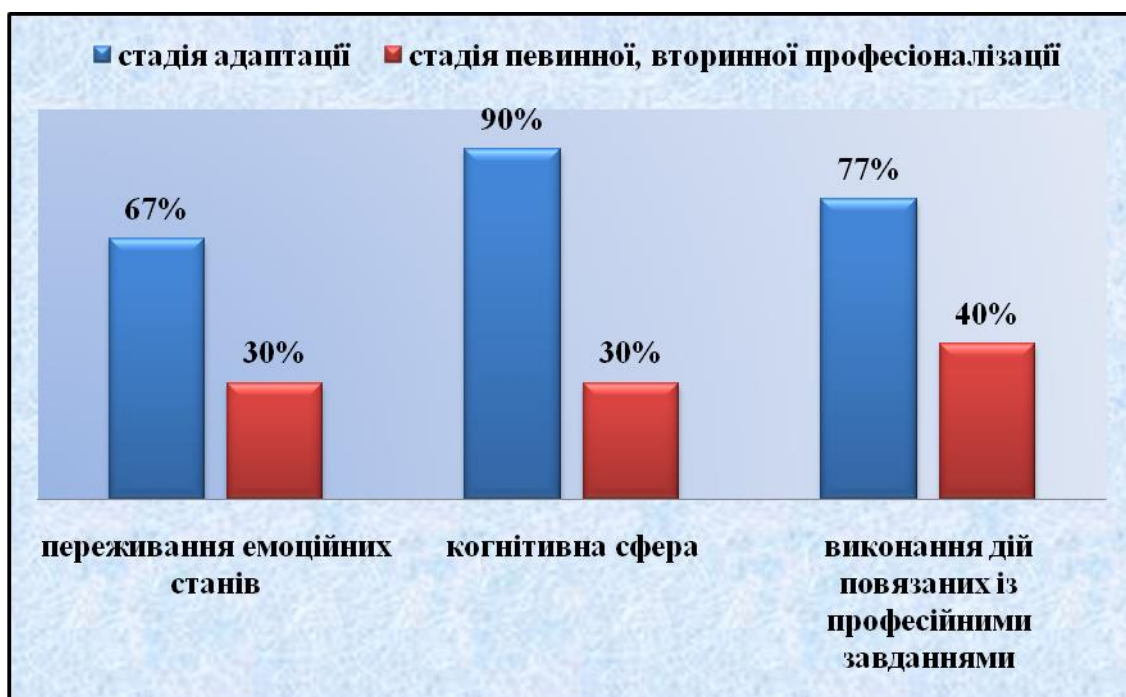

Рис. 3.16. Суб'єктивні труднощі на стадії професійної адаптації, первинної та вторинної професіоналізації працівників сфери торгівлі

Дані суб'єктивного бачення підсумків подій на стадії професійної адаптації, первинної та вторинної професіоналізації працівників сфери торгівлі представлені на рис. 3.17.

Так позитивні досягнення на стадії професійної адаптації зазначили 40% респондентів, а на стадії первинної та вторинної професіоналізації позитивні досягнення вже відмітили 75% респондентів, що вказує на збільшення кількості досліджуваних за цим показником.

На негативні прояви на стадії професійної адаптації вказали 20% досліджуваних, а на стадії первинної та вторинної професіоналізації цей показник зменшився до 10%.

Фіксацію закінчених подій на стадії професійної адаптації відмітили 27% досліджуваних, а на стадії первинної та вторинної професіоналізації кількість досліджуваних зменшилась до 15%.

Зміни в особистому житті зазначили тільки на стадії професійної адаптації 13% досліджуваних.

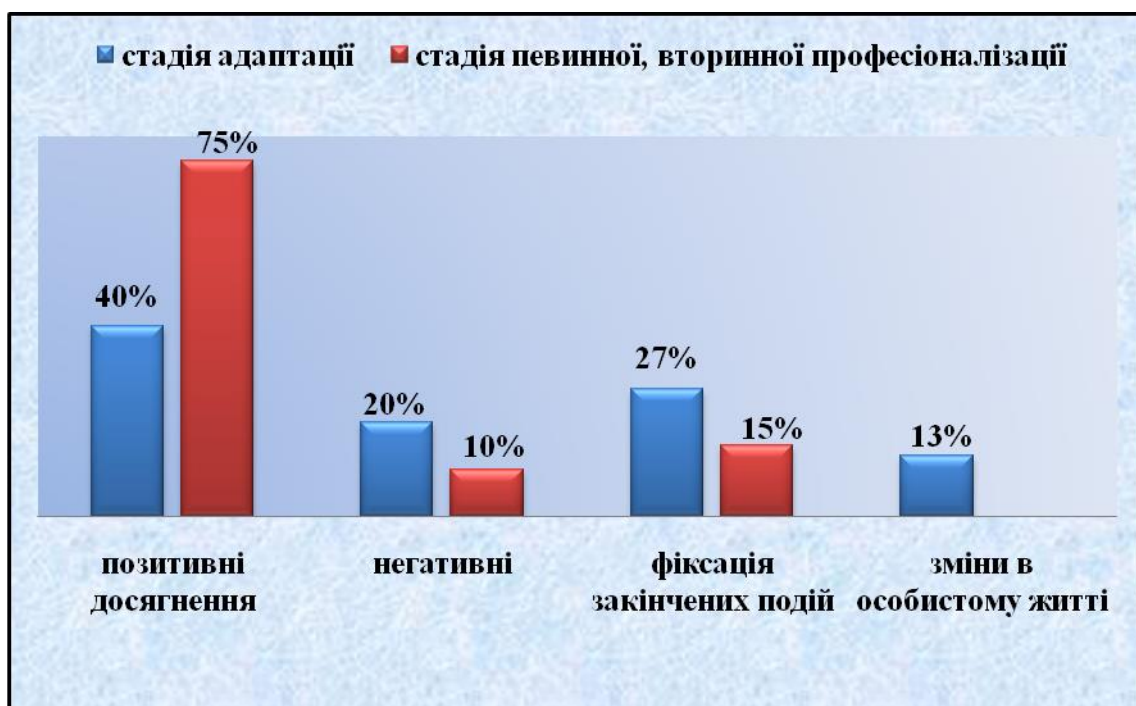

Рис. 3.17. Суб'єктивне бачення підсумків подій на стадії професійної адаптації, первинної та вторинної професіоналізації працівників сфери торгівлі

Проведемо порівняльний аналіз показників різних стадій професійного становлення досліджуваних обох груп.

Відповідно до отриманих даних, які представлені на рис. 3.18, суб'єктивні труднощі на стадії професійної адаптації досліджуваних обох груп пов'язані:

- із переживанням емоційних станів у працівників бібліотечної сфери складає 90%, що вище ніж у працівників сфери торгівлі, у яких цей показник відповідно складає 67%;
- у когнітивній сфері цей показник вище у працівників сфери торгівлі і складає 90%, тоді як у працівників бібліотечної сфери – 57%;
- суб'єктивні труднощі, пов'язані із виконанням професійних завдань також вище у працівників сфери торгівлі і складає 77%, у працівників бібліотечної сфери – 37%.

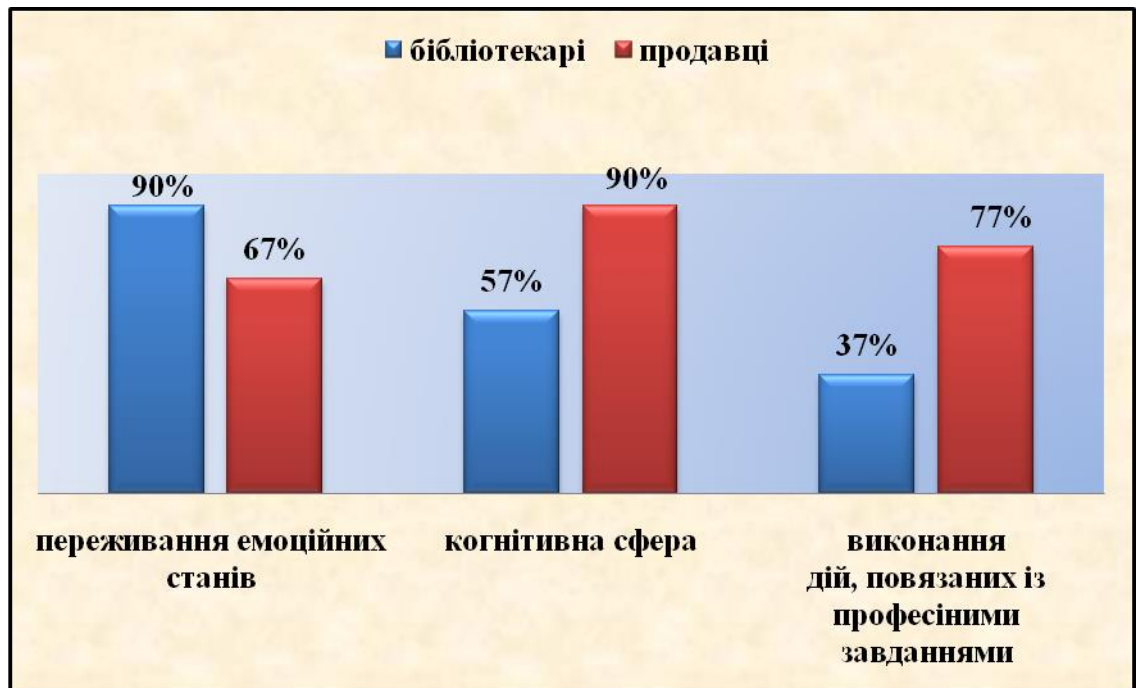

Рис. 3.18. Суб'єктивні труднощі на стадії професійної адаптації досліджуваних обох груп

Суб'єктивні труднощі на стадії первинної та вторинної професіоналізації досліджуваних обох груп відображені на рис. 3.19, пов'язані:

- із переживанням емоційних станів у досліджуваних обох груп мають незначні відмінності. Так цей показник у працівників бібліотечної сфери складає 35%, а у працівників сфери торгівлі – 30%. Це вказує на те, що у досліджуваних обох груп на даній стадії показник суб'єктивних труднощів, пов'язаних із переживанням емоційних станів має тенденцію до зменшення: у бібліотекарів з 90% до 35% на стадії адаптації, у продавців з 67% до 30%.

- у когнітивній сфері: у бібліотекарів цей показник складає 24%, у продавців – 30%; зменшення у бібліотекарів від 57% до 24%, у продавців від 90% до 30%;

- суб'єктивні труднощі при виконанні дій, пов'язаних із професійними завданнями у бібліотекарів і продавців майже однакові і цей показник складає 41% 40% відповідно. При цьому у бібліотекарів цей показник збільшився від 37% до 41%, у продавців зменшився від 77% до 40%

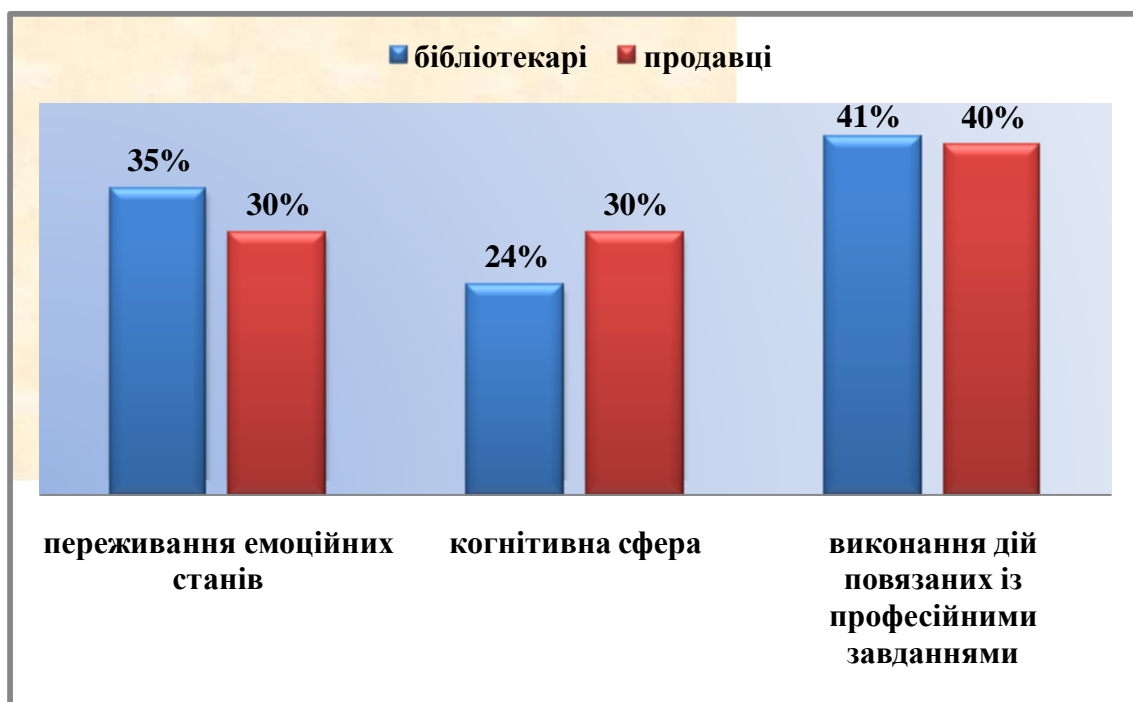

Рис. 3.19. Суб'єктивні труднощі на стадії первинної та вторинної професіоналізації досліджуваних обох груп

Проведемо порівняльний аналіз суб'єктивного бачення підсумків подій різних стадій професійного становлення досліджуваних обох груп.

Дані суб'єктивного бачення підсумків подій на стадії професійної адаптації досліджуваних обох груп представлені на рис. 3.20:

- позитивні досягнення зазначили 23% бібліотекарів і 40% продавців, при цьому цей показник вище у працівників сфери торгівлі;
- негативні досягнення також вище у продавців (20%) ніж у бібліотекарів (10%);
- 40% працівників бібліотечної сфери і лише 27% працівників сфери торгівлі просто зафіксували певну закінчену подію;
- зміни в особистому житті відмітили 27% бібліотекарів і 13% продавців.

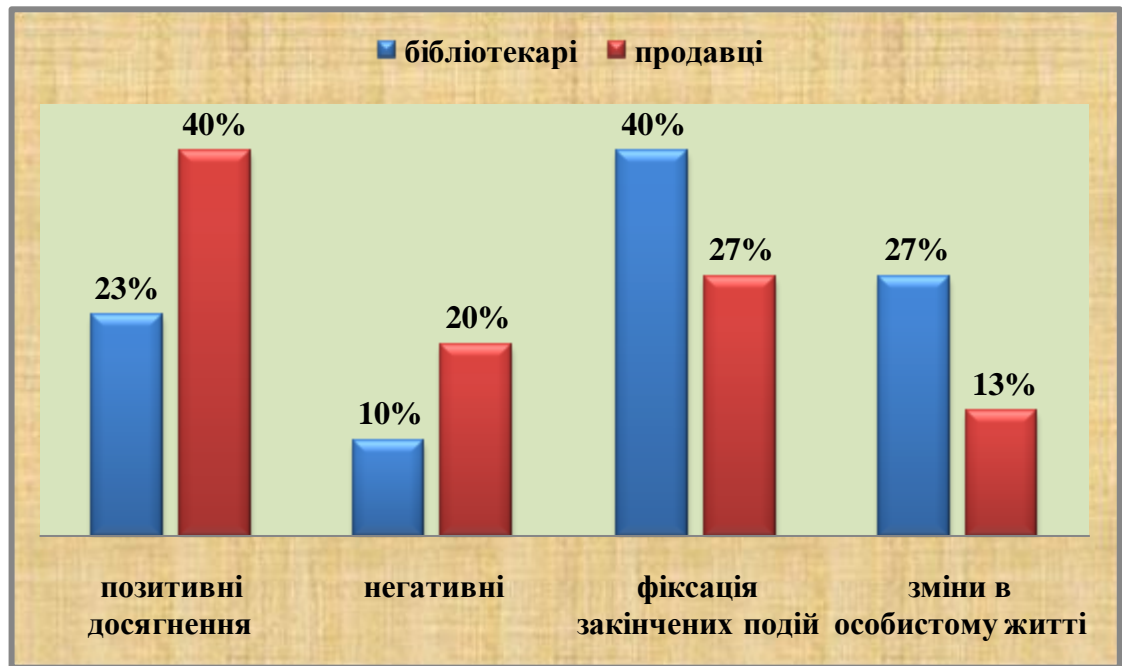

Рис. 3.20. Суб'єктивне бачення підсумків подій на стадії професійної адаптації досліджуваних обох груп

Результати досліджуваних обох груп на стадії первинної та вторинної професіоналізації суб'єктивного бачення підсумків подій представлені на рис. 3.21:

- позитивні досягнення відмітили 82% бібліотекарів і 75% продавців. Це вказує на те, що у досліджуваних обох груп на стадії первинної та вторинної професіоналізації підвищився рівень позитивних досягнень у порівнянні із стадією професійної адаптації: у бібліотекарів з 23% до 82%, у продавців з 40% до 75%;

- негативні прояви зазначили лише 6% працівників бібліотечної сфери і 10% працівників сфери торгівлі, тобто на стадії первинної та вторинної професіоналізації зменшився рівень негативних проявів у порівнянні із стадією професійної адаптації: у бібліотекарів з 10% до 6%, у продавців з 20% до 10%;

- певну закінчену подію зафіксували 12% бібліотекарів і 15% продавців, тоді як на стадії професійної адаптації цей показник у

бібліотекарів був вище і складав 40%, у продавців також був вище і складав 27%.

- зміни в особистому житті на стадії первинної та вторинної професіоналізації досліджуваних обох груп не виявлено, тоді як на стадії професійної адаптації цей показник у бібліотекарів складав 27%, у продавців – 13%.

Рис. 3.21. Суб'єктивне бачення підсумків подій на стадії первинної та вторинної професіоналізації досліджуваних обох груп

Отже, проведений порівняльний аналіз показників різних стадій професійного становлення досліджуваних обох груп виявив, що суб'єктивні труднощі, пов'язані із переживанням емоційних станів на стадії первинної та вторинної професіоналізації мають тенденцію до зменшення у порівнянні із стадією професійної адаптації: у працівників бібліотечної сфери з 90% до 35% на стадії професійної адаптації, у працівників сфери торгівлі відповідно з 67% до 30%. У когнітивній сфері також відмічено зміни у бік зниження, а саме: у працівників бібліотечної сфери цей показник на стадії професійної адаптації складав 57%, а на стадії первинної та вторинної професіоналізації

знизився до 24%, у працівників сфери торгівлі відповідно від 90% до 30%. Суб'єктивні труднощі при виконанні дій, пов'язаних із професійними завданнями серед працівників бібліотечної сфери мають тенденцію до збільшення на стадії первинної та вторинної професіоналізації до 41% у порівнянні із стадією професійної адаптації (37%); у працівників сфери торгівлі цей показник на стадії первинної та вторинної професіоналізації зменшується до 40% у порівнянні із стадією професійної адаптації (77%).

Порівняльний аналіз суб'єктивного бачення підсумків подій різних стадій професійного становлення досліджуваних обох груп виявив наступне: рівень позитивних досягнень на стадії первинної та вторинної професіоналізації у працівників бібліотечної сфери значно підвищився у порівнянні із стадією професійної адаптації від 23% до 82%, у працівників сфери торгівлі також виявлено підвищення від 40% до 75%. Негативні прояви на стадії первинної та вторинної професіоналізації мають тенденцію до зменшення у порівнянні із стадією професійної адаптації: у працівників бібліотечної сфери з 10% до 6%, у працівників сфери торгівлі з 20% до 10%. Певну закінчену подію на стадії первинної та вторинної професіоналізації зафіксували 12% бібліотекарів і 15% продавців, що менше у порівнянні із стадією професійної адаптації: у працівників бібліотечної сфери 40%, у працівників сфери торгівлі 27% відповідно. Зміни в особистому житті на стадії первинної та вторинної професіоналізації досліджуваних обох груп не виявлено, тоді як на стадії професійної адаптації цей показник у працівників бібліотечної сфери складав 27%, у працівників сфери торгівлі – 13%.

Висновки до розділу 3

Аналіз результатів дослідження рівня розвитку рефлексії діяльності у працівників бібліотечної сфери і працівників сфери торгівлі засвідчив наступне:

- Показники міри вираженості ретроспективної рефлексії (РРД), ситуативної рефлексії (РСД) у працівників бібліотечної сфери вище, ніж у працівників сфери торгівлі, а саме, середнє значення показника міри вираженості ретроспективної рефлексії (РРД) у працівників бібліотечної сфери складає 32,17 балів, тоді як у працівників сфери торгівлі – 27,2 бали; середнє значення показника міри вираженості ситуативної рефлексії (РСД) у працівників бібліотечної сфери складає 35,57 балів, а у працівників сфери торгівлі – 31,26 балів.

- Показники міри вираженості перспективної рефлексії (РМД) і міри вираженості рефлексії у спілкуванні та взаємодії з іншими людьми (РС) у працівників бібліотечної сфери і працівників сфери торгівлі відрізняються неістотно, хоча у працівників бібліотечної сфери показник міри вираженості рефлексії у спілкуванні та взаємодії з іншими людьми (РС) дещо вищий, а саме, середнє значення показника міри вираженості перспективної рефлексії (РМД) у працівників бібліотечної сфери складе 36,2 бали і у працівників сфери торгівлі – 35,4 бали; середнє значення за показником міри вираженості рефлексії у спілкуванні та взаємодії з іншими людьми (РС) у працівників бібліотечної сфери складає 34,17 балів і працівників сфери торгівлі – 32,23 бали.

- У результаті дослідження рівня розвитку рефлексії діяльності виявлено, що високий рівень рефлексивності діяльності виявлено у 53% працівників бібліотечної сфери і лише 10% у працівників сфери торгівлі. Середній рівень рефлексивності діяльності зафіксовано у 40% працівників бібліотечної сфери і 77% у працівників сфери торгівлі.

Низький рівень рефлексивності діяльності виявлено у працівників бібліотечної сфери – 7%, у працівників сфери торгівлі – 13%.

Аналіз результатів дослідження суб'єктивних особливостей професійного становлення працівників бібліотечної сфери і працівників сфери торгівлі засвідчив наступне:

- основні суб'єктивні переживання професійного становлення працівників бібліотечної сфери на стадії професійної адаптації пов'язані з переживанням емоційних станів (страх і невпевненість при спілкуванні з читачами, хвилювання перед публічними виступами, високі вимоги до діяльності – 90% респондентів); у когнітивній сфері (невідповідність теоретичних і практичних навичок і знань, незнання певних специфічних особливостей бібліотечної роботи – 57%); при виконанні дій, пов'язаних із професійними завданнями (розширена зона посадових обов'язків, ведення документації, оформлення виставок, проведення масових заходів – 37%);

- на стадії первинної та вторинної професіоналізації: психологічна несумісність з керівництвом, високі вимоги до діяльності, відсутність підтримки з боку колег – 35% респондентів; впровадження комп'ютерних технологій і нових форм масової роботи – 24%; розширена зона посадових обов'язків – 41%.

- на стадії стадії професійного становлення – стадії майстерності: хвилювання за невідповідність вимогам; закриття закладу, скорочення штату. При цьому отримані результати при описанні підсумку подій на стадії майстерності працівників бібліотечної сфери мають позитивні досягнення, тобто усі шестеро респондентів продовжили свою професійну кар'єру в інших бібліотеках. Рушійним фактором подальшого професійного розвитку досліджуваних стає потреба в самореалізації у професійній сфері;

- основні суб'єктивні переживання професійного становлення працівників сфери торгівлі на стадії професійної адаптації пов'язані з переживанням емоційних станів (страх і невпевненість при спілкуванні з покупцями, матеріальна відповідальність, контроль і високі вимоги з боку керівництва – 67% респондентів); в когнітивній сфері (відсутність практичних навичок, незнання певних специфічних особливостей роботи – 90%); при виконанні дій, пов'язаних із професійними завданнями (ведення і облік документації, оформлення заявок, неуміння працювати із касовим апаратом – 77% респондентів);

- на стадії первинної та вторинної професіоналізації: психологічні складності при спілкуванні з покупцями, високі вимоги з боку керівництва, відсутність підтримки з боку колег – 30% респондентів; ненормований робочий час, переведення на інші ділянки роботи – 30%; розширення зони трудової діяльності – 40% досліджуваних. Важливо зазначити, що власне на цій стадії відбувається максимальна реалізація в професійній діяльності, прояв професійного потенціалу особистості, максимальне підвищення професіоналізму та професійної компетенції.

ВИСНОВКИ

Теоретичний аналіз та емпіричне дослідження психологічних особливостей суб'єктивного переживання професійного становлення у дорослому віці дали можливість зробити наступні висновки.

1. Здійснивши теоретичний аналіз проблеми професійного розвитку особистості, ми виявили, що при професійному розвитку фахівця розуміють процес прогресивної зміни його особистості в результаті соціальних впливів, професійної діяльності та самореалізації, спрямованої на самореалізацію, досконалість і самореалізація. У той же час формування обов'язково передбачає необхідність розвитку та саморозвитку, можливості та реальності її задоволення, а також необхідність професійного самозбереження.

2. З метою вивчення особливостей професійного становлення працівників бібліотечної сфери і працівників сфери торгівлі нами було використано методи теоретичні – аналіз літератури для розкриття поняття «професійне становлення», «професійна рефлексія»; синтез, порівняння, узагальнення теоретичних та емпіричних даних для розробки теоретичної моделі; емпіричні – діагностичні методи. Для вивчення професійної рефлексії було обрано методику діагностики рефлексивності А.В. Карпова, В.В. Пономарьової і для вивчення суб'єктивних особливостей професійного становлення людини було обрано методику Г.В. Пирог «Професійний шлях».

3. У результаті дослідження було виявлено, що:

- міра вираженості ретроспективної рефлексії (РРД) у працівників бібліотечної сфери вище, ніж у працівників сфери торгівлі, тобто бібліотекарі більшою мірою, схильні до аналізу діяльності, яку вони виконували в минулому, мотивів і причин подій, змісту своєї поведінки, допущених помилок. Ця форма рефлексії може служити для виявлення можливих помилок, знаходження причини власних невдач і успіхів досліджуваних;

- міра вираженості ситуативної рефлексії (РСД) у працівників бібліотечної сфери також вище, ніж у працівників сфери торгівлі, тобто для

працівників бібліотечної сфери більш актуальний безпосередній контроль поведінки в реальній ситуації, осмислення її елементів, аналіз того, що в даний момент відбувається, підпорядкування власних дій ситуації та їх координація відповідно до власного стану та умов діяльності. Працівники бібліотечної сфери орієнтовані на рефлексію «тут і тепер», що забезпечує більшу безпосередню їх включеність у ситуацію, можливість співвідносити з предметною ситуацією власні дії, координувати, контролювати елементи діяльності відповідно до мінливих умов;

- міра вираженості перспективної рефлексії (РМД) у працівників бібліотечної сфери і працівників сфери торгівлі відрізняються неістотно, тобто роздуми про майбутню діяльність, уявлення про її хід, планування, вибір найбільш ефективних способів виконання, прогнозування можливих результатів однаково є важливими для досліджуваних;

- міри вираженості рефлексії у спілкуванні та взаємодії з іншими людьми (РС) у працівників бібліотечної сфери і працівників сфери торгівлі відрізняються несуттєво, хоча у працівників бібліотечної сфери він дещо вищий;

- серед працівників бібліотечної сфери більший відсоток респондентів із високим рівнем рефлексивності діяльності ніж серед працівників сфери торгівлі. Загалом, досліджувані із високим рівнем рефлексивності діяльності великою мірою схильні звертатися до аналізу своєї діяльності і вчинків інших людей, виявляти причини і наслідки своїх дій як в минулому, так в сьогоденні і майбутньому. Для них властиво обмірковувати свою діяльність у найдрібніших деталях, ретельно її планувати і прогнозувати всі можливі наслідки. Ймовірно також, що таким особистостям легше зрозуміти іншого, поставити себе на його місце і передбачити його поведінку. Особистості з високим рівнем рефлексії можуть більш адекватно оцінити та організувати свою роботу і, як наслідок, досягти успіху;

- серед працівників сфери торгівлі із середнім рівнем рефлексивності діяльності виявлено більше респондентів, ніж серед працівників бібліотечної сфери;

- з низьким рівнем рефлексивності діяльності зафіксовано більше респондентів серед працівників сфери торгівлі ніж серед працівників бібліотечної сфери. Досліджуваним із низьким рівнем рефлексивності діяльності в меншій мірі властиво замислюватися над причинами своїх дій і вчинків інших людей, над їх наслідками. Такі люди не завжди планують свою діяльність, бувають імпульсивні і обмежуються розглядом меншої кількості деталей при прийнятті рішення. У них можливе виникнення труднощів у спілкуванні з іншими людьми через неможливість завжди точно зрозуміти іншого, передбачити його реакцію.

Важливо зазначити, що низькореклексивність передбачає імпульсивність дій і вчинків, необдуманість рішень, часту зміну цілей, інтересів, бажання швидкого результату, необхідність зовнішнього контролю, низьку концентрацію уваги, слабкість самоконтролю. Високореклексивність, навпаки, передбачає перевагу роботі, а не відпочинку, постійність інтересів і цілеспрямованість, ретельність у підготовці до майбутньої діяльності при великих витратах часу. У високореклексивних людей вище стійкість уваги, вони ефективніше використовують зворотний зв'язок, такі люди домінують.

4. За результатами дослідження професійного становлення особистості на основі визначення суб'єктивних переживань, виявлено:

- основні суб'єктивні переживання професійного становлення досліджуваних обох груп на стадії професійної адаптації найбільше пов'язані з переживанням емоційних станів; менше з когнітивними проблемами; з виконанням професійних завдань (актуально для виборки продавців).

- на стадії первинної та вторинної професіоналізації переживання емоційних станів і когнітивних проблем значно зменшується; найбільш вираженими стають переживання, пов'язані із виконанням професійних завдань. Отримані показники вказують на те, що на стадії первинної та

вторинної професіоналізації досліджувані обох груп відчують більшу впевненість у своїх знаннях і вміннях, підвищується їх рівень виконання професійних обов'язків.

- основні суб'єктивні переживання професійного становлення на стадії майстерності пов'язуються із хвилюванням за невідповідність вимогам та ненормативними кризами (актуально для виборки бібліотекарів);

- суб'єктивне бачення підсумків подій, пов'язаних із рівнем позитивних досягнень на стадії первинної та вторинної професіоналізації значно підвищується у порівнянні зі стадією професійної адаптації. Негативні прояви на стадії первинної та вторинної професіоналізації мають тенденцію до зменшення у порівнянні із стадією професійної адаптації. Закінчену подію на стадії первинної та вторинної професіоналізації зафіксовано менше у порівнянні із стадією професійної адаптації. Зміни в особистому житті на стадії первинної та вторинної професіоналізації не виявлено, тоді як на стадії професійної адаптації цей показник зафіксовано.

- суб'єктивне бачення підсумку подій на стадії майстерності виявлено серед працівників бібліотечної сфери і зазначено, як позитивні досягнення.

Отже, суб'єктивне переживання професійного становлення у кожної людини особливе та специфічне, воно тісно пов'язане зі ступенем його усвідомлення, а також зі здатністю до рефлексування.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Абульханова К.А. Психосоциальный и субъектный подходы к исследованию личности в условиях социальных изменений / К.А. Абульханова, М.И. Воловикова // Психологический журнал – 2007. – Т. 28. – № 5. – С. 5–14.
2. Ананьев Б.Г. О проблемах современного человекознания / Б.Г. Ананьев. – СПб.: Питер, 2001. – 272 с.
3. Ананьев Б.Г. Человек как предмет познания / Б.Г. Ананьев. – Л.: Изд-во ЛГУ, 1968. – 338 с.
4. Асмолов А.Г. Психология личности: принципы общепсихологического анализа: учеб. для вузов / А.Г. Асмолов. – М.: Изд-во МГУ, 1990. – 367 с.
5. Бажанов В.А. Рефлексия в современном науковедении / В.А. Бажанов // Рефлексивные процессы и управление. – 2002. – Т. 2, № 2. – С. 73–89.
6. Балл Г.О. Про психологічні засади формування готовності до професійної праці / Г.О.Балл // Психолого-педагогічні проблеми професійної освіти: науково-методичний збірник / ред. І.А. Зязюн та ін. – К., 1994. – С. 98–100.
7. Білоусова Н.М. Феномен «переживання»: теоретичні та прикладні аспекти проблеми / Н.М. Білоусова // Вісник Чернігівського національного педагогічного університету. Серія: Психологічні науки. – 2015. – Вип. 126. – С. 11–16.
8. Бодров В.А. Психология профессиональной пригодности / В.А. Бодров. Учебное пособие для вузов. – М.: ПЕР СЭ, 2001. – 511 с.
9. Бондаревська Л.Л. Переживання у структуруванні системних характеристик підсвідомого (на матеріалі АСПН) – автореф. дис. ... канд. психол. наук: 19.00.07 / Л.Л. Бондаревська. – Івано-Франківськ, 2007. – 22 с.

10. Боришевський М.Й. Духовні цінності в становленні особистості-громадянина / М.Й. Боришевський // Педагогіка і психологія. – 1997. – №1. – С. 144–150.
11. Брушлинский А.В. Проблема субъекта в психологической науке / А.В. Брушлинский // Психологический журнал. – 1991. – Т. 12. – № 6. – С. 3–10.
12. Бурлачук Л.Ф. Психодиагностика: Учебник / Л.Ф. Бурлачук. – СПб.: Питер, 2002. – 272 с.
13. Варбан М.Ю. Рефлексия профессионального становления в студенческие годы: автореф. ... канд. психол. наук: 19.00.01 / М.Ю. Варбан. – К., 1998. – 21 с.
14. Василюк Ф.Е. Методологический анализ в психологии / Ф.Е. Василюк. – М.: МГППУ; Смысл, 2003. – 240 с.
15. Василюк Ф.Е. Психология переживания (анализ преодоления критических ситуаций) / Ф.Е. Василюк. – М.: Изд-во Моск. ун-та, 1984. – 200 с.
16. Выготский Л.С. Собрание сочинений: в 6 т. / Гл. ред. А. В. Запорожец. – М.: Педагогика, 1982–1984. Т. 4: Детская психология / Под. ред. Д.Б. Эльконина. – 1984. – 433 с.
17. Волянчук Н.Ю. Психологія професійного становлення толерантності / Н.Ю. Волянчук // Психол. перспективи. – Вип. 2.– Луцьк: РВВ «Вежа» ВНУ ім. Лесі Українки, 2008. – С. 26.
18. Волянчук Н.Ю. Психологічні засади професійного становлення тренера-викладача: Автореф. дис... д-ра психол. наук: 19.00.0 / Н.Ю. Волянчук. – К., 2006. – 34 с.
19. Воротыло Н.В. Особенности субъективного опыта переживания личностного кризиса старшими подростками: автореферат дис. ... кандидата психологических наук: 19.00.01. – М., 2009. – 31 с.
20. Глуханюк Н.С. Я в профессии и профессиональное Я: Результаты исследований / Н.С. Глуханюк, Е.В. Дьяченко. – Екатеринбург: Изд-во Рос. гос. проф.-пед. ун-та, 2005. – 173 с.

21. Гончарова Н.О. Основи професійної орієнтації: навч. посіб. / Н.О. Гончарова / за ред. В.Ф. Моргуна. – К.: Слово, 2010. – 168 с.
22. Гуревич К.М. Профессиональная пригодность и основные свойства нервной системы / К.М. Гуревич. – М.: Издательство «Наука», 1970. – 272 с.
23. Демський В.В. Сутність професійної рефлексії особистості / В.В. Демський // Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету. Серія: педагогіка / гол. редактор Г. Терещук. – Тернопіль, 2006. – № 9. – С. 51–53.
24. Деркач А.А. Акмеология в вопросах и ответах: Учебн. Пособие / А.А. Деркач, Е.В. Селезнева. – М.: МПСИ, Воронеж: НПО МОДЭК, 2007. – 248 с.
25. Духновский С.В. Переживание дисгармонии межличностных отношений: монография / С.В. Духновский. – Курган: Изд-во Курганского гос. ун-та, 2005. – 175 с.
26. Жирун О.А. Рефлексія як дефініція професійного становлення особистості / О.А. Жирун // Вісник НТУУ «КПІ». Філософія. Психологія. Педагогіка: збірник наукових праць. – 2012. – № 1(34). – С. 98–101.
27. Журавлев А.Л. Структура и личностные детерминанты экономического самоотношения субъекта / А.Л. Журавлев, А.Б. Купрейченко // Психологический журнал. – 2008. – Т. 29. – № 2. – С. 5–15.
28. Зеер Э.Ф. Кризисы профессионального становления личности / Э.Ф. Зеер, Э.Э. Сыманюк // Психологический журнал. – 1997. – №6. – С. 35–44.
29. Зеер Э.Ф. Психология профессий: Уч. пос. для студентов вузов / Э.Ф. Зеер. – М.: Академический Проект; Екатеринбург: Деловая книга, 2003. – 336 с.
30. Знаков В.В. Самопонимание субъекта как когнитивная и экзистенциальная проблема / В.В. Знаков // Психологический журнал. – 2005. – Т.26. – №14. – С. 18–28.
31. Іващенко А.І. Поняття «професійна рефлексія» та її значення у практичній діяльності майбутнього психолога / А.І. Іващенко // Вісник

- Чернігівського національного педагогічного університету ім. Т.Г. Шевченка. – 2015. – № 128. – С. 116–120.
32. Карпов А.В. Психология рефлексивных механизмов деятельности: [монография] / А.В. Карпов. – М.: Изд-во «Институт психологии РАН», 2004. – 424 с.
 33. Карпов А.В. Рефлексивность как психическое свойство и методика ее диагностики / А.В. Карпов // Психологический журнал. – 2003. – № 5. – С. 45–57.
 34. Климов Е.А. Как выбирать профессию / Е.К. Климов. – М.: Просвещение, 1990. – 159 с.
 35. Климов Е.А. Психология профессионала / Е.Климов. – М.: Изд-во «Институт практической психологии». Воронеж: НПО «МОДЭК», 1996. – 400 с.
 36. Климов Е.А. Психология профессионального самоопределения / Е.А. Климов. – М.: Академия, 2004. – 304 с.
 37. Кокун О.М. Психологія професійного становлення сучасного фахівця: Монографія / О.М. Кокун – К.: ДП «Інформ.-аналіт. агенство», 2012. – 200 с.
 38. Корольчук М.С. Теорія і практика професійно-психологічного відбору: Підручник / М.С. Корольчук, В.М. Крайнюк. – К.: Ніка-центр, 2007. – 504 с.
 39. Кудрявцев Т.В. Психологический анализ динамики профессионального самоопределения личности // Т.В. Кудрявцев, В.Ю. Шегурова / Вопросы психологии. – № 3. – 1983. – С. 51–59.
 40. Кудрявцев Т.В. Психология профессионального обучения и воспитания / Т.В. Кудрявцев. – М.: Изд-во МЭИ, 1986. – 346 с.
 41. Кузнецов М.А. Професійне становлення особистості як суб'єкта діяльності: результати теоретичного дослідження / М.А. Кузнецов, Н.В. Підбуцька // Наукові записки [Національного університету «Острозька академія»]. Сер.: Психологія і педагогіка. – 2013. – Вип. 25. – С. 75–80.

42. Ладенко И.С. Философские и психологические проблемы исследования рефлексии / И.С. Ладенко, И.Н. Семенов, С.Ю. Степанов. – Новосибирск: Изд-во НГУ, 1991. – 89 с.
43. Лепский В.Е. Рефлексивные процессы и новое качество управленческих решений / В.Е.Лепский, П.Е.Задорожнюк // Психологический журнал. – 2001. – Т. 22. – № 4. – С. 122–127.
44. Ливехуд Б. Кризисы жизни – шансы жизни. Развитие человека между детством и старостью / Б. Ливехуд. – Калуга: Духовное познание, 1992. – 167с.
45. Ломов Б.Ф. Методологические и теоретические проблемы психологии / Б.Ф. Ломов. – М.: Наука, 1984. – 344 с.
46. Людина. Суб'єкт. Вчинок: Філософсько-психологічні студії / За заг. ред. В.О. Татенка. – К.: Либідь, 2006. – 360 с.
47. Мазяр О.В. Психологія праці: модульний курс: навчальний посібник / О.В. Мазяр, В.В. Кириченко. – Житомир: Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2014. – 190 с.
48. Максименко С.Д. Генетическая психология: методологическая рефлексия проблем развития в психологии: монография / С.Д. Максименко. – Москва: Рефл-бук; Киев: Ваклер, 2000. – 320 с.
49. Максименко С.Д. Психологія особистості: парадигма життєтворення / С.Д. Максименко // Психологія і суспільство. – 2006. – №4. – С. 8–52.
50. Максименко С.Д. Розвиток особистості з точки зору генетичної психології // С.Д. Максименко / Науковий вісник Миколаївського державного університету імені В.О. Сухомлинського. Зб. наук. пр. Серія «Психологічні науки» / за ред. С.Д. Максименка, Н.О. Євдокимової. – Миколаїв: МДУ ім. В.О. Сухомлинського, 2011. – Т. 2, вип. 6. – С. 3–23.
51. Маркова А.К. Психология профессионализма / А.К. Маркова. – М.: МГФ «Знание», 1996. – 308 с.
52. Марусинець М.М. Професійна рефлексія як чинник професійного самовизначення майбутнього педагога початкових класів / М. М.

- Марусинець // Вісник післядипломної освіти. – 2009. – Вип. 11(1). – С. 135–143.
53. Маслюк А.М. Особливості подолання людиною критичних життєвих ситуацій / А.М. Маслюк // Науковий вісник Національного університету біоресурсів і природокористування України. Серія: Педагогіка, психологія, філософія. – 2015. – Вип. 220. – С. 276–283.
 54. Мілорадова Н.Е. Проблема професіогенезу особистості фахівця у зарубіжних концепціях / Н.Е. Мілорадова // Право і безпека. – 2017. – № 2 (65). – С. 160–166.
 55. Митина Л.М. Психология труда и профессионального развития учителя / Л.М. Митина. – М.: Издательский центр «Академия», 2004. – 320 с.
 56. Осьодло В.І. Особистість і діяльність у суб'єктному вимірі / В.І. Осьодло // Психологічні аспекти національної безпеки: Тези Другої міжнародної НПК (27–28 березня 2008 року). – Львів: Вид-во Львівського держ. ун-ту внутрішніх справ, 2008. – С.158–162.
 57. Осьодло В.І. Особливості психологічної діагностики суб'єкта професійної діяльності / В.І. Осьодло // Теорія і практика управління соціальними системами. – 2012. – № 1. – С. 22–26.
 58. Пирог А. Возможности диагностического исследования особенностей субъективного переживания профессионального становления // SWorld Journal, Issue №13 (Yolnat PE, Minsk, 2017). – P. 80-85. – URL: <http://www.sworldjournal.com/e-journal/swj13.pdf>
 59. Пирог А.В. Проблемы психологического изучения кризисов обучения студентов // Глобальні виклики педагогічної освіти в університетському просторі: матеріали III Міжнародного Конгресу. – Одеса: Видавничий дім «Гельветика», 2017. – С. 482–483.
 60. Пирог А.В. Субъективное виденье студентами-психологами собственного профессионального становления / А.В. Пирог, К.А. Марчук // International scientific conference «Modernization of educational

- system: world trends and national peculiarities»: Conference Proceedings. – Kaunas: Izdevnieciba «Baltija Publishing», 2018. – P. 44-47.
61. Пирог Г.В. Професійне самовизначення старшокласників, які знаходяться у складних життєвих обставинах: діагностична та корекційно-розвивальна робота / Г.В. Пирог, Д.С. Коробко // Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія : «Психологічні науки». – Випуск 2. – Херсон, 2018.
 62. Пирог Г. Теоретичний аналіз особливостей професійного самовизначення старшокласників, які знаходяться у складних життєвих обставинах / Г. Пирог, Д. Коробко // «Прикладні аспекти психології особистісного зростання» : збірник наукових праць студентів та викладачів. Випуск 2 / за ред. Л.П.Журавльової, В.О.Климчука, Ю.Ю. Дем'янчук. – Житомир: Вид-во ЖДУ імені Івана Франка, 2017. – С. 21-25.
 63. Платонов К.К. Структура и развитие личности / К.К. Платонов. – М: Наука, 1986. – 254 с.
 64. Поваренков Ю.П. Системогенетическая концепция профессионального становления человека // Идея системности в современной психологии / Под ред. В.А. Барабанщикова. – М.: Изд-во «Институт психологии РАН», 2005. – С. 360–384.
 65. Поваренков Ю.П. Психологическое содержание профессионального становления человека / Ю.П. Поваренков. – М.: Изд-во УРАО, 2002. – 160 с.
 66. Пов'якель Н.І. Професійна рефлексія психолога-практика / Н.І.Пов'якель // Практична психологія та соціальна робота. – 1998. – № 6–7. – С. 3–6.
 67. Пряжников Н.С. Теория и практика профессионального самоопределения: Учебное пособие / Пряжников Н.С. – М.: МГППИ, 1999. – 108 с.
 68. Реан А.А. Психология адаптации личности. Анализ. Теория. Практика / А.А. Реан, А.Р. Кудашев, А.А. Баранов. – СПб.: 2006. – 479 с.

69. Роджерс К.Р. Взгляд на психотерапию. Становление человека / К.Р. Роджерс. – М.: Прогресс; Универс, 1994. – 480 с.
70. Розин В.М. Рефлексия, мышление, квазирефлексивные структуры / В.М. Розин // Рефлексивные процессы и управление. 2003. – № 1. – С. 40–57.
71. Ростунов А.Т. Формирование профессиональной пригодности / А.Т. Ростунов. – Минск: Вышэйшая школа, 1984. – 176 с.
72. Рубинштейн С.Л. Основы общей психологии / С.Л. Рубинштейн: В 2 т. Т. 1. – М.: Педагогика, 1989. – С. 117–124.
73. Рудюк О.В. Нормативна і ненормативна кризова феноменологія професіогенезу особистості / О.В. Рудюк // Проблеми сучасної психології: збірник наукових праць Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України та Державного вищого навчального закладу «Запорізький національний університет» / За ред. С.Д. Максименка, Н.Ф. Шевченко, М.Г. Ткалич. – Запоріжжя: ЗНУ, 2012. – № 2. – С. 30–36.
74. Селиванов В.В. Свойства субъекта и его жизненный цикл / В.В. Селиванов // Психология индивидуального и группового субъекта / Под ред. А.В. Брушлинского. – М.: ПЕР СЭ, 2002. – 400 с.
75. Семенов И.Н. Рефлексия в организации мышления и саморазвитии личности / И.Н. Семенов, С.Ю. Степанов // Вопр. психологии. – 1983. – №2. – С. 35–42.
76. Сергиенко Е.А. Психология субъекта: поиски и решения / Е.А. Сергиенко // Психологический журнал. – 2008. – Т. 29. – № 2. – С. 16–28.
77. Сериков В.В. Личностно-ориентированное образование / В.В. Сериков. – Челябинск // Личностно-ориентированное образование: хрестоматия: учебное пособие / Сост. А.В. Гришин, Ф.Н. Клюев, Г.Г. Конев. – Челябинск: Южно-Уральское книжное издательство, 2003. – С. 11–22.
78. Сыманюк Э.Э. Психологические барьеры профессионального развития личности / Э.Э. Сыманюк. – М.: Изд-во Моск. психол.-соц. ин-та, 2005. – 252 с.

79. Сыманюк Э.Э. Психология профессионально обусловленных кризисов / Э.Э. Сыманюк. – М.: Изд-во Моск. психол.-соц. ин-та, 2004. – 320 с.
80. Титаренко Т.М. Життєва криза очима психолога / Т. М.Титаренко // Психологія життєвої кризи. – К.: Агропромвидав України, 1998. – С. 8–38.
81. Толочек В.А. Современная психология труда: учеб. пособ. / В.А. Толочек. – СПб.: Питер, 2006. – 479 с.
82. Траверсе Т.М. Психологія викладацької роботи: підручник / Т.М. Траверсе. – К.: Наук, світ, 2009. – 269 с.
83. Фахрутдинова Л.Р. Структурно-динамическая организация переживания субъекта / Л.Р. Фахрутдинова // Учен. зап. Казан. ун-та. Сер. Гуманит. науки. – 2011. – Т. 153. – С. 110–120.
84. Фонарев А.Р. Психологические особенности личностного становления профессионала / А.Р. Фонарев. – М.: Изд-во Моск. психолого-соц. ин-та; Воронеж: Изд-во НПО «МОДЭК», 2005. – 560 с.
85. Фонарев А.Р. Психология личностного становления педагога-профессионала // Автореф. дис... д-ра психол. наук: 19.00.07 / А.Р. Фонарев. – М., 2007. – 35 с.
86. Хоржевська І.М. Характеристика професійного становлення особистості / І.М. Хоржевська // Науковий вісник Миколаївського державного університету імені В. О. Сухомлинського. Сер.: Психологічні науки. – 2013. – Т. 2, Вип. 10. – С. 304–307.
87. Черный Е.В. Инициирование профессиональной рефлексии у педагогов / Е.В.Черный // Практична психологія та соціальна робота. – 2002. – № 3. – С. 1–4.
88. Чудновский В.Э. О некоторых «болевых точках» становления личности / В.Э. Чудновский // Психологический журнал. – 2006. – Т. 27. – № 3. – С. 5–17.
89. Шадриков В.Д. Проблемы системогенеза профессиональной деятельности / В.Д. Шадриков. – М.: Логос. 2002. – 256 с.

90. Щедровицкий Г.П. Рефлексия в деятельности / Г.П. Щедровицкий // Вопросы методологии. – 1994. – № 4. – С. 76–121.
91. Ямницький В.М. Психологія життєтворчої активності особистості: Монографія / В.М. Ямницький. – Одеса: СВД Черкасов М.П., 2004. – 360 с.
92. Roe A. The Psychology of Occupations. N. Y., 1956; Early differentiation of interests / (Ed.) Taylor C.W. // The Second Research Conference on the Identifying of Creative Scientific Talent. Salt Lake City, 1958. – P. 98–108.
93. Super D.E. Career development: self concept theory / D.E. Super. – N.Y.: Harper & Row publ., 1963. – 362 p.

ДОДАТКИ

Додаток А

Текст методики по визначенню індивідуальної міри вияву рефлексивності А.В. Карпова, В.В. Пономарьової

1. Прочитавши хорошу книгу, я завжди потім довго думаю про неї, хочу її з кимось обговорити.
2. Коли мене раптом несподівано про щось запитують я можу відповісти перше, що прийшло в голову.
3. Перш ніж зняти трубку телефону, щоб подзвонити у справі, я зазвичай в думках планую майбутню розмову.
4. Зробивши якийсь промах, я довго потім не можу відвернутися від думок про нього.
5. Коли я роздумую над чимось або розмовляю з іншою людиною, мені буває цікаво раптом пригадати, що послужило початком ланцюжка думок.
6. Приступаючи до важкого завдання, я прагну не думати про майбутні труднощі.
7. Головне для мене – уявити кінцеву мету своєї діяльності, а деталі мають другорядне значення.
8. Буває, що я не можу зрозуміти, чому хтось незадоволений мною.
9. Я часто ставлю себе на місце іншої людини.
10. Для мене важливо в деталях уявляти собі хід майбутньої роботи.
11. Мені було б важко написати серйозний лист, якби я заздалегідь не склав план.
12. Я вважаю за краще діяти, а не роздумувати над причинами своїх невдач.
13. Я досить легко ухвалюю рішення стосовно дорогої покупки.
14. Як правило, щось задумавши, я прокручую в голові свої задуми, уточнюю деталі, розглядаю всі варіанти.
15. Я хвилююся про своє майбутнє.
16. Думаю, що в більшості ситуацій треба діяти швидко, керуючись першою думкою, що прийшла в голову.
17. Деколи я ухвалюю необдумані рішення.
18. Закінчивши розмову, я, буває, продовжую вести її подумки, приводячи все нові і нові аргументи в захист своєї точки зору.

19. Якщо відбувається конфлікт, то, роздумуючи над тим, хто в нім винен, я в першу чергу починаю з себе.
20. Перш ніж ухвалити рішення, я завжди стараюся все ретельно обдумати і зважити.
21. У мене бувають конфлікти тому, що я деколи не можу передбачити, якої поведінки чекають від мене оточуючі.
22. Буває, що, обдумуючи розмову з іншою людиною, я ніби в думках веду з нею діалог.
23. Я прагну не замислюватися над тим, які думки і відчуття викликають в інших людях мої слова і вчинки.
24. Перш ніж зробити зауваження іншій людині, я обов'язково подумаю, в яких словах це краще зробити, щоб її не образити.
25. Вирішуючи важке завдання, я думаю над ним навіть тоді, коли займаюся іншими справами.
26. Якщо я з кимось сварюся, то в більшості випадків не вважаю себе винним.
27. Рідко буває так, що я шкодую про сказане.

Методика «Професійний шлях»

Дана методика спрямована на вивчення особливостей професійного становлення, професійного розвитку людини.

Просимо Вас відповісти на ряд питань і виконати ряд завдань.

Стать _____

Вік _____

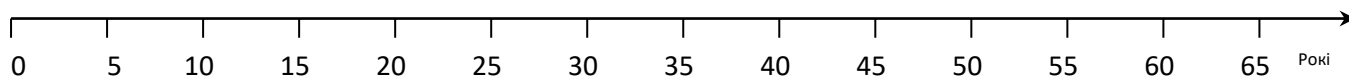
Освіта _____

Місце роботи _____

Дата _____

Інструкція: Лінія на малюнку умовно зображує Ваше життя.

1. Позначте на лінії колами моменти в житті, які є найбільш значущими для Вашого професійного становлення, кар'єри (зокрема ті, які викликали найбільші проблеми й переживання).

2. Випишіть в таблицю кожен вказаний віковий період і подію цього періоду, що має значення для Вашого професійного життя.
3. Відзначте в таблиці емоційний фон кожної події: "-" – якщо період пов'язаний з переживанням негативних емоцій, "+" – позитивних, "0" – емоційно нейтральний період, "+ -" – амбівалентний, пов'язаний з переживанням і позитивних, і негативних емоцій.
4. Вкажіть в таблиці труднощі, які супроводжували цей період.
5. Запишіть у таблицю, чим закінчився для Вас значимий період, які рішення Ви приймали, які способи подолання труднощів використовували тощо.

Вік	Подія	Емоційний фон	Труднощі	Підсумок подій

**Результати опитування працівників бібліотечної сфери за
методикою діагностики рефлексивності А.В. Карпова, В.В.**

Пономарьової

Дос-ні	РРД	СРД	РМД	РС	Заг Σ	Стени	Рівень
1	34	28	35	32	129	5	середній
2	36	22	24	36	118	4	середній
3	30	42	38	38	148	8	високий
4	30	25	23	34	112	3	низький
5	28	38	37	31	134	6	середній
6	32	42	44	36	154	8	високий
7	27	39	45	38	149	8	високий
8	29	41	34	31	136	6	середній
9	34	35	36	27	132	6	середній
10	35	28	32	36	131	6	середній
11	26	42	46	37	151	8	високий
12	16	35	23	33	107	2	низький
13	27	49	41	31	148	8	високий
14	31	34	38	42	145	7	високий
15	28	42	37	25	132	6	середній
16	33	29	26	32	120	4	середній
17	30	38	32	29	129	5	середній
18	28	34	38	24	124	5	середній
19	27	39	42	27	135	6	середній
20	35	38	34	35	142	7	високий
21	37	38	32	36	143	7	високий
22	38	29	39	43	149	8	високий
23	37	35	31	37	140	7	високий
24	39	35	38	28	140	7	високий
25	41	32	48	40	161	9	високий
26	37	43	42	44	166	9	високий
27	33	33	44	37	147	7	високий
28	32	29	32	29	122	4	середній
29	38	35	34	37	144	7	високий
30	37	38	41	40	156	8	високий

**Результати опитування працівників сфери торгівлі за методикою
діагностики рефлексивності А.В. Карпова, В.В. Пономарьової**

Дос-ні	РРД	СРД	РМД	РС	Заг Σ	Стени	Рівень
1	28	30	32	30	120	4	середній
2	32	24	38	32	126	5	середній
3	30	28	34	28	120	4	високий
4	29	32	26	25	112	3	низький
5	27	35	34	31	127	5	середній
6	16	26	32	27	101	2	низький
7	26	35	32	31	124	5	середній
8	30	36	39	36	141	7	високий
9	27	34	37	29	127	5	середній
10	28	25	35	33	91	1	низький
11	26	28	34	31	119	4	середній
12	27	36	38	35	136	6	середній
13	24	38	35	34	131	6	середній
14	30	30	37	36	133	6	середній
15	28	28	38	32	126	5	середній
16	27	32	32	31	124	5	середній
17	30	34	42	35	141	7	високий
18	26	35	37	34	132	6	середній
19	32	26	41	38	137	6	середній
20	26	32	35	32	125	5	середній
21	18	34	32	27	111	3	низький
22	28	35	34	36	133	6	середній
23	30	26	37	36	129	5	середній
24	27	28	34	29	118	4	середній
25	31	38	44	34	147	7	високий
26	26	34	32	35	127	5	середній
27	30	28	42	32	132	6	середній
28	26	30	36	33	125	5	середній
29	24	32	32	28	116	4	середній
30	27	29	31	37	124	5	середній